

चांदोबा

एप्रिल . १९८३

तुमची
परंपरा ओळखा

प्रवेश पत्रिका आणि
स्पर्धा कूपन यांसाठी
पृष्ठ ३ पहा.

देवकरतोतेबऱ्यासाठी

सूर्यास्त झाला, अंधारून येऊं लागले, व विजेच्या कडकडाटात, पावसाचे टपोरे थेंब पडू लागले सुन्दरला जवळचे खेडे दिसत होते पण पावसाचा मारा वाढत होता. नोकरीच्या शोधात सुन्दरची पायपीट चालू होती. पावसापासून स्वतःचा बचाव करण्यासाठी सुन्दरची नजर आडोसा शोधू लागली. थोड्या अंतरावर त्याला एक मोडकळीस आलेल घर दिसले सुन्दरने पळतच त्या घरासमोरील ओसरी गांठली मुसळधार पाऊस कोसळत होता. काळोख वाढत होता, विजा चमकत होत्या. पाऊस थांबण्याचे चिन्ह दिसत नव्हते.

आतां काय करावे? असा विचार करीत सुन्दरने दरवाज्याकडे पाहिले दाराला एक अतिशय गंजलेले कुलूप लोंबत होते.

तेवढ्यांत पावसापासून स्वतःचा बचाव करण्यासाठी त्या घराच्या ओसरीच्या एका बाजूस उभ्या असलेल्या अठरा-वीस वर्षे वयाच्या मुलीस विजेच्या प्रकाशांत सुंदर दिसतच ती दचकली. तिला धीर देत सुंदर म्हणाला—"भिऊं नका, मी कुणी चोर-भामटा नव्हे. आधी भिजलेले डोके पुसून घ्या." म्हणत सुंदरने तिला आपले उपरणें दिले." एवढ्या पावसांत, अंधारात, एकटीने निघण्याचे कारण काय? आणि कुठे जाताहांत?" सुन्दरने तिला विचारले.

उपरण्याने केसांवरील पाणी टिपून घेत ती किंचित अडखळली, तिने विचार करीत क्षणभर सुंदरच्या चेहऱ्याकडे पाहिल्या सारखं केले व म्हणाली—"या शेजारच्या गांवी राहणाऱ्या आमच्या एका नातलगाची प्रकृती अस्वस्थ होती म्हणून भेटून येते आहे. बैलगाडी केली होती पण ऐन निघते वेळी पावसाच्या भीतीने गाडीवानाने गाडी जोडण्याचे नाकारले, म्हणून पायींच निघाले, गांव इथून अर्ध्या कोसावरच आहे, पण या पावसामुळे अडकून पडावे लागले आहे."

श्री माधव स. नरवणे

इतक्यांत त्या पडक्या घराच्या खिडकी-तून एक घुबड फडफडत बाहेर पडले व तिच्या डोक्यावरून पलीकडे गेले. भीतीने तिने किंकाळी फोडली.

सुन्दर हसत म्हणाला—"भर पावसांत एकटी येण्याचे साहस केलत म्हणून फार धैर्यवान असाल असे वाटले होते."

किंचित ओशाळून ती म्हणाली—"मला चोरांचे, अंधाराचे, सर्पांचे भय वाटत नाही पण भुता-खेतांची अतिशय भीती वाटते जुन्या पडक्या घरांतून भुतें राहतात, म्हण-तात ना?" बोलतांना तिने आपले नांव-शिल्पा असल्याचे सांगितले.

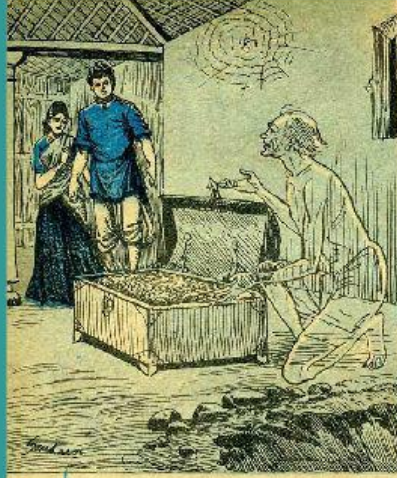
थोडावेळ विचार करून सुन्दर म्हणाला—"शिल्पा! मला तरी वाटते की आपल्या अवती-भवती असणाऱ्या माणसांत भुताला लाजवणारे लोक असतात. आतां हेच बघ, माझे वडील वारल्यानंतर—"आम्ही तुमचे हितसंबंधी आहोत—"असे म्हणत कितीतरी लोकांनी मला नाना प्रकारे बनवून आमचा असलेला थोडा जमीन-जुमला लुबाडला मी पोट भरण्यासाठी नोकरी शोधत गांवो-गांव भटकत आहे. म्हणून म्हणतो की भुतांपेक्षा माणसेच भयंकर असतात."

"जाऊ द्या, रात्री भुतां-खेतांचा विषयच नको बाई!" शिल्पा म्हणाली.

पाऊस थांबण्याचे लक्षण दिसत नाहीसे बघून "आतां आपल्याला आजची रात्र या घरांत काढण्यावाचून गत्यंतर नाही." असे म्हणत सुंदरने त्या गंजून गेलेल्या कुलुपास हिसका दिला कुलूप निखळून हाती आले व त्याच क्षणीं त्या घरांतून—"कोण आहे ते? मी भूत आहे, खबरदार! आंत पाऊल टाकू नका!" असा भेसूर आवाज आला.

शिल्पा भीतीने थर-थर कांपू लागली. तिने सुंदरचा हात घट्ट पकडला व हळू आवाजांत ती कुजबुजली—"पाऊस असू द्या, चला आपण इथून पळून जाऊं या!"

तिच्या बोलण्याकडे लक्ष न देतां सुंदरने त्या मोडकळीस आलेल्या दारावर एक लाथ हाणली, ते मोडून पडले.

सुन्दर अंधारांत बघत म्हणाला–"आम्हीं माणसें आहोत,. भुतांना भीक न घालणारी माणसं!" व असे म्हणत तो आंत शिरला.

खोलीच्या मध्यभागी एक म्हातारे भूत बसले होते. सुन्दर आणि शिल्पाकडे बघत ते म्हणाले–"केवढा हा धीटपणा! केवढी तुमची हिम्मत! तुम्हाला उभ्या-उभ्या चिरून काढीन!"

"ते नंतर बघतां येईल, पण आधी हे सांग की या मोडक्या-तोडक्या घराची तूं रखवाली करतो आहेस का?" सुन्दरने टर उडविण्याच्या आवाजांत त्यास विचारले.

हे ऐकतांच रडका सूर काढीत ते म्हातारे भूत म्हणाले–"छे! या पडक्या घराबद्दल मला अतिशय घृणा आहे! माझी बायको व मुले मला पैश्यांसाठी नानाप्रकारे त्रास देत होती, पण तूंच सांग, पैसा कमवायचा तो काय उधळण्यासाठी? मी त्यांची डाळशिजूं देत नसे. आत्तां मी इथे या पडक्या खोपटांसाठी रहात नसून इथे लपवून ठेवलेल्या द्रव्यासाठी रहात आहे."

सुन्दर हेटाळणीच्या सुरांत त्या म्हाताऱ्या भुताला म्हणाला–"बायका पोरे आणि तू सुद्धा त्या कमावलेल्या पैश्यांचा अनुभव न घेतां मेलांत आणि आतां कुत्र्यासारखा त्या धनाची रखवाली करतो आहेस!"

सुंदरचे हे बोलणे ऐकून ते म्हातारे भूत विचारांत पडले. वर्षानुवर्षे त्या खोलींत रखवाली करीत बसण्याचा त्यास वैताग आला होता. खोलींत एके जागी खणून, एक पेटी बाहेर काढून त्याचे झांकण उघडून ते सुंदरला म्हणाले–"तूं हा सगळा पैसा घेऊन टाक. माझ्या मागचा हा रखवालीचा ताप चुकेल."

सुंदरने त्या पेटींतील कांही नाणीं हातांत घेऊन निरखून बघत म्हटले–"तुला मरून बराच काळ लोटला. ही तांब्याची कांस्याची नाणीं आतां चालत नाहीत."

"काय! चालत नाहीत?" असे म्हणत ते भूत जोराने ओरडले व दुसऱ्याच क्षणीं त्यास घुबडाचा आकार आला व पेटींतील पैश्यांवरून एक घिरटी घेत ते जोराने किंचाळत घराबाहेर उडाले.

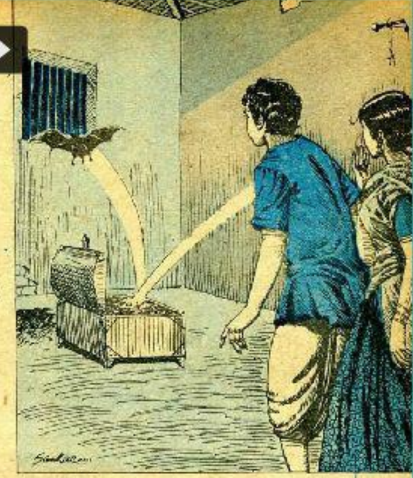
सुंदरने ती पेटी भुताने खणलेल्या खड्ड्यांत ढकलली व वरून माती लोटून हात झटकत शिल्पाकडे पाहिले.

ती आश्चर्याने म्हणाली–"खरंच तुम्ही किती धैर्यवान आहांत हो!"

"माझे धैर्य असूं दे, पण आतां ही रात्र या खोपटांत घालविण्या वाचून मार्ग नाही." सुन्दर म्हणाला.

दोघांनी मिळून खोली थोडी साफ-सूफ केली व ते झोपी गेले. सकाळी उठून सुन्दरने पाहिले, शिल्पा बाहेर ओसरींत उभी राहून रात्रीच्या वादळांत तुटून पडलेली झाडें बघत उभी होती. बाहेर येत सुन्दर म्हणाला–"फारच मोठे वादळ होते रात्रीचे. आपल्याला भुताचे हे खोपटे मिळाले हे सुदैवच."

"तुम्हाला अजून एक सुदैवाची गोष्ट सांगते ती ही की बाबांना सांगून तुम्हाला कुठेतरी नोकरी मिळवून देईन त्यासाठी मी त्यांना एक काल्पनिक घटना सांगेन की रात्री कांही चोरांनी माझे दागिनें लुटण्याचा प्रयत्न केला पण तुम्ही त्यांतून मला वांचविले आहे." शिल्पा म्हणाली.

सुंदर मान डोलवून गप्प राहिला. उजाडल्यावर चालत शिल्पाच्या गांवी पोचेपर्यंत उन्हें बरीच वर आली होती. शिल्पाचा प्रशस्त वाडा, फळझाडें, फुलझाडें बघून सुंदरने ओळखले की हे लोक खूप श्रीमंत आहेत.

इतक्यांत शिल्पाचे वडील तिथे आले. शिल्पाला बघून ते आनंदाने म्हणाले–"सुखरूप आलीस ना बेटा! काल रात्री तूं आली नाहीस म्हणून काळजीने मला रात्रभर झोप आली नाही."

शिल्पाने वडिलांना सुन्दरची ओळख करून देत, स्वतःच्या कल्पनेने चोरीची

गोष्ट सांगून; "बाबां! यांनी केलेल्या मदतीची परत-फेड म्हणून यांना एखादी नोकरी लावून द्याना!" असे म्हणाली.

"नोकरी? हात्तिच्या! अग नोकरी लावून लावून देऊन हे ऋण फिटेल का?" असे म्हणत त्यांनी सुंदरला दोन्ही हातांनी जवळ घेतले.

सुंदर त्यांना म्हणाला, "क्षमा असावी, आपल्या मुलीने जे सांगीतले ते खरे नाही, मी चोरांपासून त्यांचे रक्षण केलेले नाही. मी बेकार असलो म्हणून काय झाले? खोटे बोलून नोकरी मिळवणें मला पटत नाही.

त्यांनी आपल्या मुलीकडे गोंधळून पाहिले; तिने हंसून घडलेला सर्व वृत्तान्त सांगितला व हळूच वडिलांना म्हणाली, "तुम्ही सध्या माझ्यासाठी स्थळ पाहताय ना बाबा! हे मला आवडले, तरी, माणसाचे अंतरंग कसे आहे हे जाणून घेण्यासाठी मी खोटी कहाणी रचून सांगण्याचे हे नाटक केले. खोटे बोलून मिळणारी नोकरी नाकारण्यात त्यांची सत्यप्रियता दिसून येते."

शिल्पाच्या वडिलांनी एकवार सुंदरकडे बघितले व ते आपल्या पत्नीला बोलविण्यासाठी आंत गेले.

सुन्दर शिल्पाला म्हणाला, "मी तुमच्या वैभवास साजेसा नाही. तरी निर्णय घेण्याआधीं पुन्हा विचार कर!"

शिल्पा कृत्रिम कोपाने म्हणाली, "आतां तोला-मोलाच्या गोष्टी, कृपा करून बोलूं नका, मला तुमचे धैर्य, नीतिमत्ता आणि खरेपणा हे गूण आवडले आहेत हो! मी जर तुम्हाला पसंत नसेन तर मात्र सांगा,"

"जे होते ते बऱ्याचसाठी! मला जमीन-जुमला नसून, नोकरी साठी फिरावे लागले हे बरेच झाले. नाहीतर तुझ्यासारखी पत्नी मला लाभली असती का?" सुंदर म्हणाला.

शिल्पाच्या आई-वडिलांनी या दोघांचे हे बोलणें ऐकले-त्यांना अतिशय आनंद झाला.

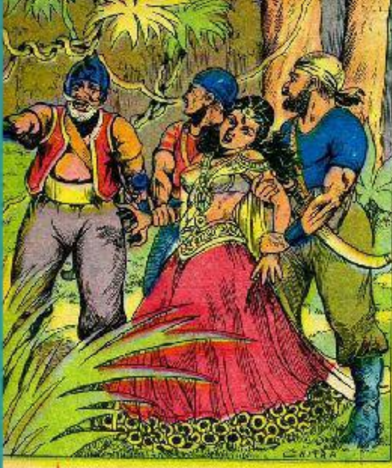

[१६]

[समुद्र किनाऱ्या कडून गोंगाट ऐकू आला तो कसला हे पहायला निघालेल्या शिवदत्ताला व त्याच्या अनुयायांना समुद्रात चांचेगिरी करणारा समुद्रकेतू दिसला. त्याच्या जहाजांतून निसटून एका होडक्यातून किनाऱ्याकडे येत असलेल्या दोघी स्त्रिया किनाऱ्यावर उतरून जंगलात पळाल्या त्यांचा पाटलाग करणाऱ्या समुद्रकेतूला शिवदत्ताने अडविलें. पुढे-]

शिवदत्त आपल्या अनुयायांसह झाडीत पळून जातात न जातात तेवढ्यात किनाऱ्यावर दोन पडाव आले व त्यांतून काही चांचे किनाऱ्यावर उतरले. समुद्रकेतू बराच दमला होता. तो आपली तलवार किनाऱ्यावरच्या वाळूत खुपसूत ठेवीत ओरडला–"अरे, पहा रे, ते सगळे झाडीत शिरून लपले आहेत. तुम्ही सर्व इतका वेळ काय करीत होता रे?" या शब्दात त्याने आपल्या अनुयायांवर आपला राग काढला. नंतर त्या स्त्रिया पळून गेल्या होत्या त्या बाजूला बोट दाखवून म्हणाला–"फक्त वीस जणच येथे रहा आणि बाकीचे सगळे त्या दोघी पिशाचिणींना धरून घेऊन या!"

लगेच चांचे जंगलात खोल त्या स्त्रियांच्या शोधार्थ शिरले. समुद्रकेतूची ती आज्ञा झाडाआडून शिवदत्ताने ऐकली. झाडीच्या

आडून तो जे काही चालले होते ते सर्व पहात व ऐकत होता.

"शिवदत्ता, आतां आपण काय करायचे रे? आपण गुपचुप पहात राहालो तर त्या दोघी स्त्रिया या समुद्री चोरांच्या हाती सांपडणार!" मंदरदेव म्हणाला.

शिवदत्त निरुपाय झाल्यासारखा मान हलवून म्हणाला–"प्रस्तुत परिस्थिति आपण करण्यासारखे काहीच नाही. आपण फक्त आठ जण आहों आणि ते पन्नास एक तरी असतील. त्यांना समोरासमोर आव्हान केले तर ते आपली सर्वांची कत्तल करतील. आपल्याला मारून टाकतील. आतांपर्यंत त्या दोघी खोल आत कोठे तरी सुरक्षित जागी पोचल्याही असतील.

अर्धा एक तास गेला असेल सर्व जंगलाचा भाग चोरांच्या आरोळ्या व गोंगाटामुळे दुमदुमत होता. थोड्या वेळाने ते समुद्रकेतू होता, तिकडे आले व म्हणाले–"ती म्हातारी नाही, मालक! त्या म्हातारीला नाही पण हिला मात्र पकडून घेऊन आलो!" त्यांच्या बरोबर एक अत्यंत तरुण स्त्री होती. तिला आणून त्यांनी तिला आपल्या नायकासमोर उभे केले.

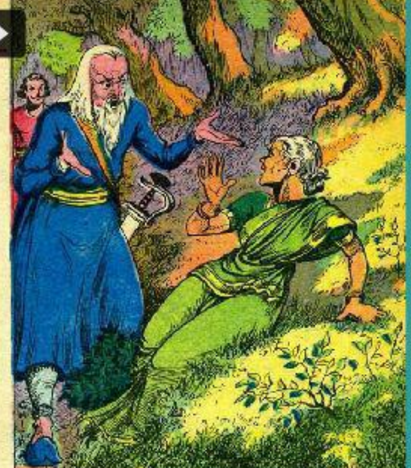
"हाः हाः हाः हाः!" असा मोठ्याने हसत समुद्रकेतू म्हणाला–"आपल्याला पैसे मिळवून देणारी ती हीच तर आहे, ती म्हातारी फुकटाची खात आली तो आपल्याला भुरदंडच होता. तर चला पडावांत!" नंतर मागे वळून पहात म्हणाला–"बरं तरं, तुम्हाला हे कोणी नवे लोक दिसले त्यांचा चेहरामोहोरा लक्षात राहील ना तुमच्या? हा प्रदेशही तुम्ही विसरूं नका. संधी मिळेल तेव्हां त्या सगळ्यांची शिकार साधली पाहिजे!"

समुद्रकेतूचे तिन्ही पडाव समुद्रात निघाले. शिवदत्त त्या पडावांकडे काही वेळ पहात राहिल्यावर म्हणाला–"तूर्त आपण यांच्याविषयीं विचार करण्यासारखं काही नाही. चला, खाणंपिणं उरकून घेऊ या!" त्याच वेळी त्यांना थोड्या अंतरावर एक स्त्री रडत असल्याचा आवाज ऐकू आला.

शिवदत्त चकित होऊन मंदरदेवाकडे एकदां पाहून तो आवाज आला त्या दिशेने चालू लागला. त्याचे सर्व अनुयायी त्याच्या पाठोपाठ निघाले.

शिवदत्त आपल्या अनुयायांबरोबर ती स्त्री होती तेथपर्यंत थोड्याच वेळात पोंचला, ती कोणी अगदी नवीन बाई नव्हती. समुद्रकेतूच्या पडावातून उतरून काठावर पळून आलेल्या दोघां स्त्रियां पैकी वृद्ध स्त्री होती. शिवदत्त तिच्या जवळ गेला आणि त्याने तिला विचारले–"बाई, कोण तुम्ही? तुमचं नाव काय? तुम्ही कोठल्या राहणाऱ्या?"

ती स्त्री शिवदत्ताने विचारले ते ऐकून दचकून शिवदत्ताकडे आश्चर्यचकित मुद्रेने पाहू लागली. तिच्या चेहऱ्यावर भीतीच होती. शिवदत्त ते ओळखून म्हणाला–"बाई, तुम्हांला आमच्या पासून काहीच त्रास होणार नाही. तुम्ही आणखी एका तरूण स्त्री बरोबर समुद्रगुप्ताच्या नावेतून उतरून पळून येत असतां आम्ही तुम्हांला पाहिलं होते. माझे अनुयायी फक्त आठच जण आहेत. या थोड्याशा अनुयायांच्या मदतीने पन्नाससाठ जणांना तोंड देणे धोक्याचे होईल म्हणून आम्ही गप्प राहिलो!"

"आई, आई ग! स्वयंप्रभेला ते क्रूर पुन्हां धरून घेऊन गेले!" असे म्हणत ती स्त्री मोठमोठ्याने रडू लागली.

शिवदत्त तिचे दुःख कमी करण्याच्या हेतूने, तिला वाटेल ती मदत द्यायला तो तयार असल्याचे सांगून त्याने तिला विश्वास व धीर यावा या हेतूने स्वतःची आत्मकथा सांगितली.

सर्व काही ऐकल्यावर ती आपले रडणे आवरून म्हणाली–"आहो, माझं नाव देवमाया. आम्ही शमनद्वीपाचे निवासी. दहाबारा वर्षापूर्वी मला या समुद्रकेतूने कैद केले. तेव्हांपासून त्याच्या जवळ त्याच्या दासी सारखी मी रहात आले आहे. आतां

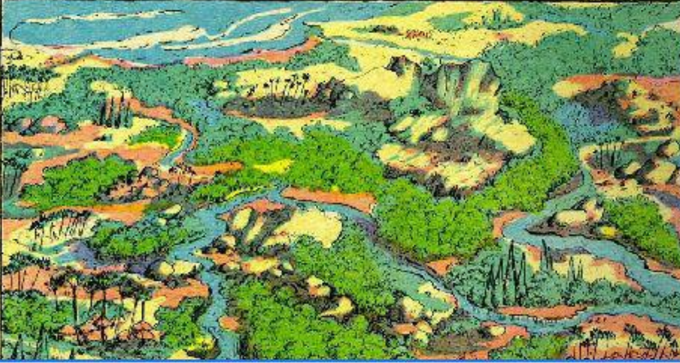
ज्या मुलीला कैद करून तो घेऊन गेला तिचे नाव स्वयंप्रभा ती शमन द्वीपाजवळ जलविहार करीत असतां तीनचार दिवसां-पूर्वीच समुद्रकेतू हिला पळवून घेऊन आला."

"म्हणजे तुम्ही गेली बारावर्षे त्या समुद्रकेतूची एक दासी म्हणून त्याच्या कैदेत आहांत तर! तर मग तुम्हांला त्या दुष्ट माणसाविषयी सर्व काही चांगले माहीत असले पाहिजे, असे मला वाटते!" शिवदत्ताने विचारले.

उत्तरादाखल देवमाया मानेने होकार देत म्हणाली-"अहो, त्या दुष्ट व्यक्ती विषयी मला सर्व काही माहीत आहे! या बेटाच्या पश्चिम किनाऱ्यावर 'मकर मंडल' नावाचा एक डोंगराळ प्रदेश आहे. त्या बाजूला जायला एकच एक रस्ता आहे. तो खाऱ्या जमिनीचा उंचसखल प्रदेश आहे. त्या खाऱ्या प्रदेशात एका उंच पठारावर तो दुष्ट राहातो."

"तर मग स्वयंप्रभेला तो क्रूर तिकडेच घेऊन गेला असणार! त्या मकरमंडलात राहणारे लोक सभ्यच आहेत ना की रानटी जातीचे आहेत?" शिवदत्ताने विचारले.

त्या मकरमंडलात राहणारे लोक अगदी रानटीच आहेत, असे नाही. ते खेडे गावा-तून राहतात. शिकार हाच त्यांचा मुख्य धंदा आहे. त्याचे कारण मकरमंडल प्रदेशातल्या डोंगराळ प्रदेशातील एका दरीत

राहणारी एक मगर आहे!" देवमाया म्हणाली.

"एका मगरीमुळे...मगरी किती मोठी व भयंकर असली तरी तिच्यामुळे मकर-मंडलात राहणारे सर्व निवासी इतके घाबरून जावेत, म्हणजे आश्चर्यच आहे." शिवदत्त म्हणाला.

"दादा! ती मगर म्हणजे सामान्य मगर नाही!" देवमाया म्हणाली. विकृत रूप असलेल्या वज्रमुष्टीकडे भयभीत नजरेने पहात ती पुढे म्हणाली-"त्या मगरीला पैशाचिक शक्ती प्राप्त आहेत, असे सांगतात. म्हणून ते लोक तिला 'मकरदेवता' म्हणतात. तिला आहार म्हणून दररोज चारमाणसे तिच्या समोर टाकतात. हे काम मकरमंडलाचा राजा हरिशिख हा स्वतः करतो. त्यासाठी लागणारी माणसं समुद्रकेतू आणून हरि शिख राजाला विकत असतो."

"अस्सं! तर मग हे खरं गुपित आहे तर!" असे म्हणत शिवदत्ताने मंदरदेवा-कडे पाहिले.

"मी त्या मगरीला ठार करू शकेन. तुम्ही मला परवानगी द्याल, तर मी त्या मकरमंडलाला जाईन!" वज्रमुष्टी म्हणाला. त्या वेळी तो शिवदत्ताचे काय मत आहे कळावे म्हणून त्याच्याकडे पाहू लागला.

वज्रमुष्टी ते म्हणाला तेव्हां देवमायेच्या चेहऱ्यावर आनंदाची लहर आलेली दिसली

ती वज्रमुष्टीकडे प्रेमभावाने पहात म्हणाली–"दोन वर्षां पूर्वी मकरमंडलात राहणारा एक ज्योतिषी गणित करून म्हणाला होता–'चार एक फूटऊंचीचा व भयंकर रूप असलेला एक विकृत माणूस मकरमंडलात येईल व त्याच्या हाती त्या मगरीचे मरण लिहिलेले आहे! त्यानंतर मकरमंडलावर कोणते ही संकट येणार नाही आणि मकरमंडल वैभव संपन्न होईल? असे त्याने भविष्य वर्तविले आहे!"

देवमाया म्हणाली ते ऐकून शिवदत्त खूप हंसला. नंतर वज्रमुष्टीकडे वळून म्हणाला–"तो विकृत रूप असलेला कदाचित वज्रमुष्टीच असेल! तू त्या मकरमंडलाला जायची वाट दाखविलीस तर आपण सर्वंच तिकडे जायला हरकत नाही."

"वाटेत समुद्रकेतू राहातो तो प्रदेश आहे. त्याची नजर चुकवून व त्याला चकवून आपण पलीकडे जाणे सहजी साध्य होणारी गोष्ट नाही!" देवमाया थरथर कापत म्हणाली.

"ते शक्य होईल की नाही, हे आम्ही पाहून घेतो! स्वयंप्रभासुद्धा यावेळी त्याच्या बंदीखान्यात असणार!" मंदरदेव थोड्या रागानेच म्हणाला.

"होय, तिला सुद्धा त्या मकरदेवतेच्या आहार करून देण्यासाठी तिला विकण्याच्या विचारात तो क्रूर समुद्रकेतू दिसतो आहे. ते मला चांगले माहीत आहे. सुंदर तरूण स्त्रियांसाठी व बलिष्ठ तरूण पुरुषांना चांगली किंमत देऊन हरिशिख विकत घेतो. म्हणून समुद्रकेतू अशाच लोकांच्या शोधार्थ हिंडत असतो!" देवमाया म्हणाली.

शिवदत्त ती म्हणाली ते ऐकून काहीवेळ विचार केल्यावर म्हणाला–"देवमाया, काय वाटेल ते करून आम्ही स्वयंप्रभेला वांचवितो आणि त्या क्रूर समुद्रकेतूलाही ठार केल्याशिवाय विश्रांती घेणार नाही. हरिशिख विषयी काय करायच त्याचा विचार मागाहून करू!"

शिवदत्त म्हणाला त्याला होकारार्थी मंदरदेवाने मान हलविली. नंतर शिवदत्त आपल्या अनुयायांकडे वळून म्हणाला–"प्रथम खाणंपिण उरकून घेऊ या तर! वेळ न घालवितां त्या मकरमंडलाकडे निघू या!"

सर्व अनुयायांनी होकारार्थी माना हलविल्या. देवमायासह सर्वांनी मागे अर्धवट टाकून दिलेले खाद्य पदार्थ वाढून घेऊन खाणेपिणे भराभर उरकून घेतले, तोंपर्यंत सूर्य डोक्यावर आला होता. ऊन कडक पडले होते. काही वेळ विश्रांती घेतल्यावर शिवदत्त म्हणाला–"चला, आतां निघू या. संध्याकाळ व्हायच्या आत त्या समुद्रकेतूचे निवास स्थान कोठे आहे, याची माहिती काढून घेणे आपल्याला सर्व तऱ्हेने बरे होईल!"

थोड्याच वेळाने सर्व निघायला तयार झाले. बेटाच्या पश्चिमेकडच्या बाजूला असलेले समुद्रकेतूचे निवासस्थान एकट्या देवमायेलाच माहीत होते. म्हणून मार्ग दाखविण्याची जबाबदारी तिच्यावरच आली शिवदत्त व मंदरदेव अनुक्रमे तिच्या पुढे व मागे चालू लागले. त्यांचे अनुयायी त्यांच्या पाठीमागून चालू लागले.

ते जात होते त्या मार्गावर कोठे माणसाची पाऊल वाट किंवा आणखी काही

खूण मिळेल अशी एकही जागा दिसली नाही. कोठे ही मनुष्य वस्तीची चिन्हे झोपड्या किंवा इतर काही दृष्टीस पडलं नाही नैसर्गिक वातावरणात वाढलेले मोठ-मोठे गगनचुंबी वृक्षच वृक्ष दिसत होते आणि त्यांच्या बुंधाजवळ वाढलेली अनेक रानटी झाडे व लतावेली होत्या. म्हणून ऐन दुपारीसुद्धा संध्याकाळच्या काळोखा-सारखा काळोख होता. त्या भागात त्यांना झाडावरून लोंबत असलेली अजगरे सुद्धा जागोजागी दिसत होती.

त्यांच्या जवळ पासही न पोचतां त्यांच्या पासून आपला बचाव करीत सर्व फार सावधगिरी बाळगून पुढे जात होते.

बरोबर सूर्यास्त व्हायच्या सुमारास वज्रमुष्टी सर्वांच्या पुढे जाऊन वाटेला लागून असलेल्या एका उंच झाडावर चढला. तो होता त्या जागेपासून सुमारे एका कोसावर पसरलेला उंचसखल खाराप्रदेश होता. त्याच प्रदेशात समुद्रकेतू रहात असे. त्या खाऱ्या प्रदेशात मधून मधून भूभाग दिसत. अशाच एका प्रदेशात काही माणसेसुद्धा वज्रमुष्टीला दिसली.

वज्रमुष्टी लगेच झाडावरून उतरून खाली आला व शिवदत्ताजवळ जाऊन म्हणाला–" मालक, आपण, देवमाया म्हणाली त्या समुद्रकेतूच्या निवासस्थाना पासून फार दूर नाही असे मला वाटते आहे. त्या झाडावरून पाहिले तर सांपासारख्या मिठाच्या टेकड्या पसरलेल्या व मधून जमीन दिसते. एका जागी काही माणसं सुद्धा दिसली. ते लोक समुद्रावर लुटालूट करणारे चांचे असावेत."

"असं असंल तर आपण सर्वांनी एकदम तेथे जाणंही बरोबर होणार नाही. तू आणखी दोघांना बरोबर घेऊन जाऊन पुढे जा आणि तेथील परिस्थितीचा अभ्यास करून परत या." शिवदत्त म्हणाला.

शिवदत्ताने सांगितल्या बरोबर वज्रमुष्टी दोघां सैनिकांना बरोबर घेऊन निघाला. ते झाडाआडून खूप सावधगिरी बाळगून चालत चालत थोड्या वेळाने त्या खाऱ्या प्रदेशात येऊन पोंचले. खाऱ्या प्रदेशाच्या किनाऱ्या किनाऱ्याने दाट झुडपासारखी वाढलेली झाडे होती. त्यांच्या आडून त्यांनी पाहिले तर त्यांना खाडीतून चालत असलेली लहान मोठी होडकी दिसली. त्या खाऱ्या जमिनीची व खाड्यांची रुंदी चाळीस पन्नास हाताहून जास्त नव्हती. त्याच्या पलीकडे एक उंचवटा होता. त्या उंच जागेवरून विचित्र आरडाओरडा व हंसण्याचा आवाज ऐकू येत होता.

(क्रमशः)

जन्मरहस्य

विक्रमदित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमी प्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, इतक्या मध्यरात्रीच्या वेळी तू इतके कष्ट सहन करीत आहेस ते पाहून तुझी कींव येण्याऐवजी मला केव्हां केव्हां तुझा रागच येतो. तू किंवा तुला या कामात गुंतविणारी व्यक्ती काही तरी गुपित रहस्य इतरांना कोणाला कळू न देण्याचा प्रयत्ना त तर नाही ना अशी शंका मनात येते. खरे पाहिले तर कोणते ही गुपित लपवून ठेवणे शक्य तरी होईल का? त्याचे उदाहरण म्हणून वसंतसेन नावाच्या एका राजाची कथा मी तुला सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

श्रीपुर नगराचा राजा वसंत याची चंद्रावती नावाची मुलगी अत्यंत सुंदर म्हणून राज्यभरच नव्हे तर जवळपासच्या राज्यांत प्रसिद्ध होती. तिला ज्या कोणी पाहिले, ते म्हणत अशी रूपवती स्त्री पूर्वी कधी झाली नसेल व पुढे ही कधी होईलसे वाटत नाही.

राजा वसंतसेनाच्या मनात एक विचार आला. सौंदर्य हे कधी शाश्वत नसते. व या बरोबर सौंदर्य जसे आज आहे तसेच कायम दिसावे असे असेल तर तिची चित्ररूप प्रतिमा कोणी चित्रकाराने काढून ठेवली पाहिजे परंतु चंद्रावतीचे रूपलावण्य जसे अत्यद्भुत आहे, तसाच कोणी असामान्य निपुण चित्रकारच तिचे ते रूप चित्रात उतरवू शकेल.

वसंतसेन राजाने असा एक निपुण चित्रकार शोधून आणण्यासाठी आपल्या काही हुशार दरबाऱ्यांना पाठविले व कलासागर नावाचा एक चित्रकार आणविला. कलासागराच्या प्रतिभेची कीर्ती चतुर्दिक होती. त्याच्यात काही तरी दैवी शक्ती आहे व त्यामुळेच त्याची चित्रे इतकी चांगली होतात असेच सर्व लोक सांगत.

वसंतसेन राजाने कलासागराला सर्व गोष्टी नीट समजावून सांगितल्या, व त्याला चंद्रावतीला दाखविले. तिला पाहतांच कलासागर म्हणाला–"महाप्रभो! अशा लावण्यवतीचे रूप कुंचीने उतरविण्याचे भाग्य सर्वांना लाभत नाही. मी हिचे रूप चित्रात उतरवितो; परंतु त्यात प्राण ओतावयाचा झाला तर हिच्या तीन पूर्व पिढ्यांचे रहस्य कळले पाहिजे."

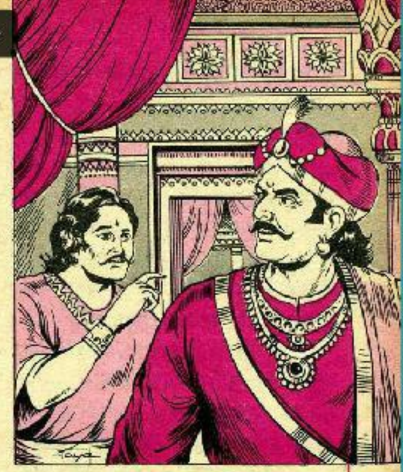
कलासागर म्हणाला ते ऐकून राजा विचारात पडला. त्याचे एक कारण होते. एका छोटे खानी राज्याचा राजा रानात शिकारीला गेला होता. तेथे एका कोळयाच्या मुलीला पाहून राजा तिच्यावर भाळला व तिला आपली राणी करून घेतले. त्यांच्या पोटी चंद्रावतीची आई जन्मली होती. हे गुपित राजघराण्यातील लोकांनाच काय ते माहीत होते. ते गुपित सामान्य प्रजेला कळणे राजाला इष्ट वाटत नव्हते.

राजा मागे पुढे करीत असल्याचे ओळखून कलासागर म्हणाला–"आपल्या मुलीच्या गेल्या तीन पिढयांचे गुपित आपणांला मला सांगणे इष्ट वाटत नसेल तर चित्रसागर नावाच्या माझ्या धाकट्या भावाला आपण बोलवून घ्यावे. तो आपल्या अद्भुत लावण्यवती कळल्या शिवायच चित्रित करू शकेल."

वसंतसेन राजाने चित्रसागराला बोलाविले. तो राजाला म्हणाला–"मी राजकन्येचे रूप चित्रित करतो. परंतु त्यापूर्वी मी तिच्याशी एकांतात बोलावे म्हणतो त्या गोष्टीस अनुमती असावी."

वसंतसेन राजा आश्चर्यचकित झाला. "कशाला?" त्याने चित्र सागराला विचारले.

"कारण मी कोणाशीही एकांतात काही वेळ बोललो की त्या व्यक्तीचे गेल्या तीन पिढ्यांचे गुपित मला कळते. माझ्या त्या प्रतिमेचे मी स्वतःहून सांगणे बरोबर नाही. भगवंताच्या कृपा प्रसादाने मला ती प्रतिभा लाभली आहे!" चित्रसागर म्हणाला.

चरित्र सांगा असे कलासागर म्हणाला होता. ते चरित्र मी स्वतःच ओळखून घेईन असे चित्रसागर म्हणतो आहे. एकूण दोघांना पूर्व चरित्र हवे आहे! राजाला आपल्या घरातील गुपित इतर कोणाला कळू देणे इष्ट नव्हते. आतां काय करावयाचे, या विचारात राजा पडला.

राजाला विचारात पडलेला ओळखून चित्रसागर म्हणाला–"प्रभो! आपले हे काम माझा धाकटा भाऊ रेखासागर सहजी करू शकेल. राजकन्येचा पूर्ववृत्तांत जाणून घेतल्याशिवाय तिचे चित्र तो काढू शकेल."

तेव्हां राजा वसंतसेनने रेखासागरला बोलावून घेतले. त्याने राजाच्या इच्छे प्रमाणे चंद्रावतीचे चित्र काढले. ते चित्र पाहून राजकन्या स्वतःच चकित झाली.

कारण ते चित्र अगदी हुबेहूब तिच्या सारखेच होते. राजाने रेखासागरचा खूप सत्कार केला.

रेखासागर राजाचा निरोप घेते वेळी म्हणाला–"महाराज, मी आपली सर्व प्रतिभा पणास लावून राजकन्येचे चित्र काढले आहे. परंतु हे चित्र सजीव नाही. सजीव चित्र काढण्याची योग्यता फक्त माझ्या दोघां थोरल्या भावात आहे."

राजा पुन्हा विचारात पडला. एका मंत्र्याने त्याला सांगितले होते की कलासागरने पूर्वी आनंद चक्रवर्तीचे चित्र काढले होते. विचार केल्यावर राजाला एक उपाय सुचला. त्याने पुन्हां कलासागरला बोलावून विचारले–"मला असे कळले आहे तू आनंद चक्रवर्तीचे सजीव चित्र काढले आहेस. म्हणजे, तुला त्याचा पूर्व इतिहास चांगला माहीत आहे. तरमग तो पूर्व इतिहास सांगशील का?"

"प्रभो! मी आतां त्यांच्याविषयी काहीच सांगू शकणार नाही." कलासागर उत्तरला.

"कां? त्यांच्या पाठीमागे काही गुपित आहे का?" राजाने विचारले.

"ते मी आतां सांगू शकणार नाही. मी कोणाचा पूर्वइतिहास जाणून घेतल्यानंतर तो पूर्णपणे चित्रात उतरवितो. त्यानंतर मला तो आठवत नाही. कारण लहान मोठ्या गोष्टी माझ्या डोक्यात टिकून रहातच नाहीत. कलासागरने निवेदन केले.

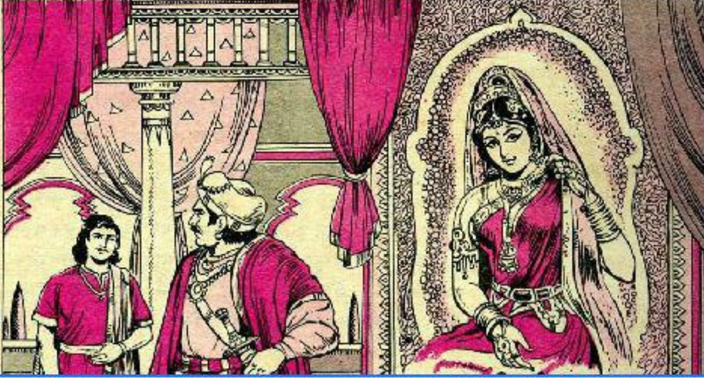
ते उत्तर ऐकून राजा वसंतसेनाला आनंद झाला. त्यानंतर राजाने कलासागरला आपल्या मुलीच्या तीन पूर्व पिढीचा इतिहास सांगितला. दुसऱ्या दिवशी कलासारने राजकन्येला तिच्या वडिलांसमोरच बसवून काही तासांतच तिचे चित्र काढले. ते चित्र पाहून सर्व लोक चकित झाले. ते चित्र फक्त हुबेहूब तिचे प्रतिबिंबच नव्हते तर जणुंकांही ती स्वतःच होती. त्या चित्रासमोर रेखासागरने काढलेले चित्र फिक्के पडले.

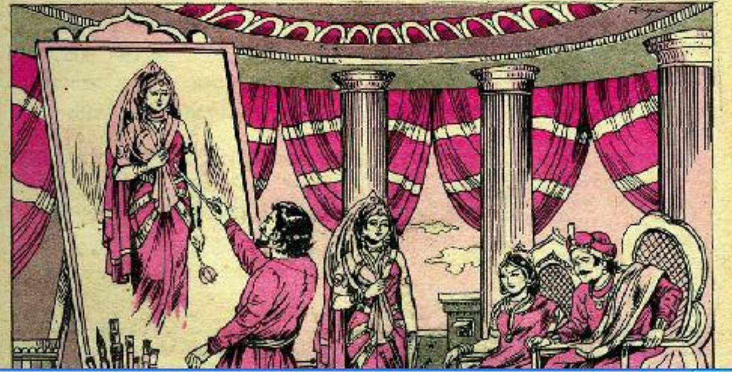
राजाने प्रसन्न होऊन कलासागरला पुष्कळ इनाम दिले. त्यावेळी चित्रसागर राजाला म्हणाला–"प्रभो! चंद्रावतीचे सौंदर्य अत्यद्भुत आहे. तिचे सौंदर्य चित्रित करण्याची संधी मलाही देण्याची कृपा करावी!"

"तू राजकन्येशी एकांतात बोलायला मिळावे असे म्हणाला होतास. म्हणून तुझी इच्छा पुरी होणे शक्य नाही." राजा म्हणाला.

"आता राजकन्येशी एकांतात बोलण्याची मला इच्छा नाही. परंतु माझ्या भावाने जे चित्र काढले आहे, त्या चित्राबरोबर मला एकांतात एक दिवस रहायला अनुमती द्यावी. एवढीच विनंती आहे! मला राजकन्येचा सर्व पूर्व इतिहास कळेल!" चित्रसागर म्हणाला.

चंद्रावतीला चित्रसागरच्या हस्तेसुद्धा तिचे चित्र काढवून घ्यावेसे वाटू लागले. परंतु राजाला ते मान्य नव्हते. नंतर चित्रसागरचाही यथोचित सत्कार वगैरे करून राजाने त्याला निरोप दिला. त्यानंतर

कलासागरने काढलेले चित्र अंतःपुरात पाठविले आणि रेखासागरने काढलेले चित्र चित्रालयात टांगले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा, वसंतसेन राजाची ही सर्व वागणूक तुला अयोग्य वाटत नाही का? एका थोर कलाकाराचा यात अपमान झाला असे तुला वाटत नाही का? चित्रसागराने राजकन्येबरोबर एकांतात एक दिवस राहण्याची अट न घालता आपल्या भावाने काढलेल्या चित्राबरोबर एक दिवस एकांतांत रहायला अनुमती मागितली होती. तरी राजाला त्यात हरकत कां असावी? या शंकाचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर तुला परिणाम ठाऊक आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"वसंतसेनच्या वागणुकीत तसा विक्षिप्तपणा किंवा कोणाचा अपमान करण्याची वृत्ती दिसत नाही. चित्रसागरकरवी पुन्हा एकदा राजकन्येचे चित्र काढवून घेण्याच्या इच्छेतच त्याची अशिष्टता प्रगट होते.

उणीवा झाकून ठेवून चांगुलपणाला प्रोत्साहन देणे राजाचे लक्षण होय. कलासागर राजवंशाचा पूर्वेतिहास कळला तरी चित्र काढून झाल्यावर तो तो इतिहास विसरून जात असे. परंतु चित्रसागरची गोष्ट निराळी होती. चित्र पाहून तो व्यक्तीचे चरित्र ओळखत असे. ते त्याच्या मनात राहून जात असे. ते तो इतरांजवळ सांगेल ही भीती होती. म्हणून राजाने आपल्या मुलीचे चित्र काढायला त्याला अनुमती दिली नाही. शिवाय पुढचा विचार करून कलासागराने काढलेले चित्र राजाने अंतःपुरात नेऊन ठेवविले. ते चित्रालयात ठेवले तर ते चित्र पाहून तिचे गत चरित्र ओळखून घेणारी हुशार मंडळी असण्याची शक्यताही होती."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौनभंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

योग्य उत्तर

कनकपूरची राजकन्या रत्नकुमारी आपल्या रूप लावण्याबरोबर आपल्या बुद्धिमत्तेमुळेही प्रसिद्ध होती. राजा नागेंद्रवर्मा याला मुलगा नव्हता. म्हणून राजाने मुलीला इतर स्त्रियोचित सर्व कलांच्या शिक्षणाबरोबर राजाला योग्य असलेल्या सर्व विद्यांचेही योग्य शिक्षण दिले होते.

रत्नकुमारीचे वय विवाहयोग्य झाले. तेव्हां तिच्याशी लग्न करण्याच्या हेतूने मोठमोठ्या राज्यांच्या वारसांकडून संदेश येऊ लागले. राजाने दोघांतिघां राजकुमारांविषयी चवकशी करून त्यांच्यापैकी कोणत्याही एकाशी विवाह करून घेण्याचा सल्ला रत्नकुमारीला दिला. परंतु ती म्हणाली–"बाबा! माझ्या लग्नाची इतकी घाई करू नका. माझ्याशी लग्न करण्याची इच्छा असणाऱ्यांपैकी जो सर्वांत बुद्धिमान व पराक्रमी असेल त्यालाच मी आपला पती म्हणून वरमाला घालीन."

राजाने विचारले–"मुली, तू म्हणतेस ते सर्व ठीक आहे. परंतु तू अशा राजकुमाराची निवड कशी काय करणार?"

"बाबा, मी स्वयंवर करणार असल्याचे आपण जाहीर करावे, स्वयंवराला येणाऱ्या राजकुमारांना मी तीन प्रश्न करीन. त्या प्रश्नांची सयुक्तिक व योग्य उत्तरे देणाऱ्याशी मी विवाह करीन." रत्नकुमारी म्हणाली.

राजा नागेंद्रवर्माने रत्नकुमारीचे स्वयंवर करण्याचे निश्चित करून प्रमुख राज्यांत संदेश पाठविले. अनेक राजकुमार स्वयंवराच्या दिवशी हजर झाले.

स्वयंवराच्या मंडपात राजा सिंहासनावर बसला होता. खाली दोन उच्च आसनांवर राजकन्या व राजगुरु बसलेले होते.

राजगुरूने उपस्थित राजकुमारांना संबोधन करून निवेदन केले–"राजकन्येच्या वतीने मी आपणां सर्वांस तीन प्रश्न विचा-

रीत आहे. त्यांची उत्तरे बरोबर आहेत की नाहीत, ह्याचा निर्णय राजकन्याच घेणार आहे." नंतर राजकन्येकडे वळून राजगुरुने विचारले–"मुली, तरमग ते तीन प्रश्न कोणते?"

राजकन्येने एक लहानसे ताडपत्र हातात दिले. राजगुरुने त्या ताडपत्रावर लिहिलेले प्रश्न सर्वांना ऐकू जातील इतक्या उच्च स्वरात वाचले–"बिन वजनाची वस्तु कोणती? न दिसणारी आकृती कोणती? श्वासोच्छ्वास न घेणारा प्राणी कोण?"

ते प्रश्न काही राजकुमारांचे चेहरे पांढरे-फट्ट पडले. काही लोक दरबाराच्या छताकडे पाहू लागले. काहींनी प्रश्नांची उत्तरे माहीत नसल्याचे कबूल केले, काहींनी उत्तरे दिली. परंतु राजकन्येला त्यांपैकी एकही समाधानकारक उत्तर वाटले नाही. अगदी शेवटी विक्रमपुरीचा राजकुमार उग्रसेन उठून उभा राहून म्हणाला–"राजकन्येच्या प्रश्नांची उत्तरे कोणी राजकुमार देऊ शकला नाही, हे खरे आहे. याच्या मागे एक मोठे कारण आहे. बिन वजनाची वस्तु न दिसणारी आकृती आणि श्वासोच्छ्वास न घेणारा प्राणी या सृष्टीत नाहीच. म्हणून हे प्रश्नच निरर्थक आहेत!"

ती उत्तरे ऐकून सभेत गोंधळ झाला. काही जणांना वाटले की राजकन्येचा हा तोंडावर अपमान केला गेला आहे. म्हणून त्या राजकुमाराचा जीव धोक्यात पडण्याची शक्यता आहे. परंतु राजकन्या रत्नकुमारी राजकुमार उग्रसेन याच्याजवळ जाऊन मंदहास्य करीत म्हणाली–"बरोबर, माझे प्रश्न निरर्थक आहेत ही गोष्ट खरी आहे. तरी काही जण त्याचे उत्तर शोधण्याची खटपट करू लागले. काही जणांना माझे प्रश्न निरर्थक असल्याचे वाटत असूनही माझा उपमर्द होईल म्हणून तसे म्हणण्याचं धाडस त्यांना झाले नसावे. परंतु ते साहस दर्शविणारे विक्रमपूरचे युवराज उग्रसेन यांचे वरण मी करीत आहे."

असे सांगून तिने आपल्या सखीच्या हातातील वरमाला घेऊन उग्रसेनला घातली.

सर्वांचाच फायदा

रामूकाका ऐन तारुण्यात होते तेव्हां पासूनच ते एक हुशार आणि दुसऱ्यांच्या भानगडीत ढवळाढवळ न करणारे आपलं काम बरं व आपण बरे असे समजणारे एक सद्गृहस्थ म्हणून जवळपासच्या पंचक्रोशीत प्रसिद्ध होते.

एकदां रामकाकांना पैशांची फार गरज पडली म्हणून त्यांनी आपल्या मुलीची सोन्याची माळ मगनलाल नावाच्या जव्हेऱ्याकडे आठशे रूपये घेऊन गहाण ठेवली, परंतु कित्येक दिवस झाले तरी त्यांनी ती सोडविली नव्हती. तेव्हां मगनलाल शेटने कर्जेची रक्कम फेडून माळ घेऊन जायला कित्येकदां निरोप पाठविला. परंतु प्रत्येक वेळी रामूकाका अजून पैसे जमले नाही. सांगून मुदत वाढवून घेत.

रामूकाकां कडून पैसे परत मिळत नाहीत हे पाहून मगनलाल शेट स्वतः आले, उद्यां देतो परवां देतो असे सांगून रामूकाका मगनशेटला भेटायचे टाळू लागले. नोकर आला की घरात असूनही बायको करवी घरी नसल्याचे सांगवून वेळ मारून नेत, कधी नोकर भेटलाच तर त्यालाच समजावून सांगत की मालकाला थोडी मदत वाढवून घ्यायला सांग.

शेवटी मगनशेट कंटाळला आणि त्याने रामूकाकाला बजावून सांगितले की तीन दिवसांची मुदत मी स्वतः होऊन वाढवून देत आहे. मात्र कायदेशीर इलाज करावा लागेल किंवा सोन्याची माळ विकून टाकून कर्जाची रक्कम वसूल करावी लागेल.

तो तीन दिवसांचा अवधी देखील संपला, परंतु रामूकाकांनी कर्जाची रक्कम फेडली नाही की मगन शेटला तोंडही दाखविले नाही. शेवटी चिडून जाऊन मगनशेटने ती माळ सुगुणमल शेटच्या हातात देऊन

त्यांना म्हटले–"शेटसाहेब, मी ही माळ एक हजार रूपयांना माझ्याकडे ठेवून घेतली होती तेव्हां तुम्ही ही माळ बाराशे रूपयांहून कमीला काढू नका."

एके दिवशी सुगुणमलशेटच्या दुकानात त्या गावचा जमिनदार स्वत: दागिने विकत घ्यायला आला. सुगुणमल शेटने माळ दाखवून म्हटले–"मालक, आपण या माळे तील कारागिरी तर पहा, मुंबईचा माल आहे. किमत दोन हजार आहे. तर आपण आमचे जुने गिऱ्हाईक म्हणून फक्त आपल्याला पंधराशेंला मी देईन."

जमिनदार घासाघीस घालीत बसला नाही. पंधराशे रूपये दिले आणि माळ घेऊन गेला. सुगुणमलने तीनशे रूपये आपल्या तिजोरीत ठेवले आणि मगनशेटला बोलावून आनंदने म्हणाले–"शेटसाहेब, तुमच्या म्हणण्या प्रमाणे मी ती माळ बाराशेला विकली. हे घ्या तुमचे पैसे!"

जमिनदाराकडे गणू नावाचा एक गडी होता त्याच्या मुलीच्या लग्नाला जमिनदार जातीने हजर होता. जमिनदाराने नोकराच्या मुलीला प्रेमाची भेट म्हणून ती माळ दिली व गणूला बजावून सांगितले– हे पहा गणू, तू आपल्या मुलीला संभाळून रहायला सांग या माळेची किमत दोन हजार रुपये आहे. बरं का!" जमिनदाराने पंधराशेच रुपये दिले होते, परंतु सुगुणमल शेटने त्याची मूळ किमत दोन हजार सांगितली होती. म्हणून जमिनदाराने नोकराला तीच किमत सांगितली.

एवढी मूल्यवान माळ मिळाल्याबद्दल गणूला परमानंद झाला. त्याने रामूकाकांकडून थोड्याच दिवसांपूर्वी पांचशे रुपये लग्नासाठी म्हणून सांगून कर्जाऊ घेतले होते.

गणू गडी रामूकाकांकडे ती माळ घेऊन गेला व त्यांना ती माळ देत म्हणाला–"रामू काका, खरं म्हणजे एवढी मूल्यवान माळ कशी विकावी हेच मला माहीत नाही. तेव्हां तुम्हीच हा व्यवहार करा व पांचशे घेऊन बाकी रक्कम मला परत द्या."

रामकाकांनी माळ ओळखली व विचारले–"तुला ही कशी काय मिळाली रे?"

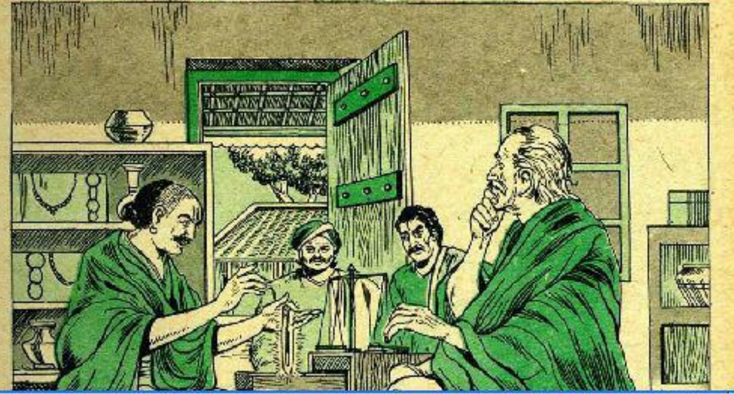
ते ऐकून गणू संतापून म्हणाला–"तुम्हांला मी ही माळ चोरून आणली असं का वाटलं! जमिनदार साहेबांनी माझ्या मुलीला लग्नसमयी भेट म्हणून दिली. त्यांनी ती दोन हजार रुपयांना विकत घेतली असल्याचे सांगितले.

"ओ हो! असं होय!" असे म्हणत रामूकाका गणूला बरोबर घेऊन रघूशेट सोनाराकडे गेले आणि कसोटीवर कसून तिची किमत सांगायला सांगितले.

रघूशेटने कसोटीवर कसून पाहिल्यावर म्हटले–"अरे वा, हे तर शंभरनंबरी सोने आहे." ते ऐकून गणूला परमानंद झाला रामूकाकांना म्हणाला–"पाहिलंत, मला तुमचं बोलण ऐकून मला वाटलं होतं की जमिनदारसाहेबच फसले की काय? पण आतां तुमचीच दुष्ट बुद्धी प्रगट झाली.

तेव्हां रामूकाका सोनाराला म्हणाले–"चांगलं कसून पहा व खातरी करून घ्या." सोनाराने माळेतल्या मण्याची एक पोत कापून कसून पाहिले व आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला–पितळच्याच्या मण्यांवर सोन्याचा जाड मुलम्मा केला आहे. याची किमत पांचशे रुपयांहून जास्त नसावी.'

ते ऐकून गणू गडी आश्चर्यचकित झाला. रामूकाकांनी गणूला विचारले–"गणू, आतां तू जमिनदार साहेबांना जाऊन, त्यांनी असे कां फसविले, हे विचारणार का?

"बापरे बाप! मोठ्या लोकांनी काही केलं तरी तिकडे कानाडोळा करावयाचा असतो." गणू म्हणाला.

"बरोबर, पण मला तुझी कीव वाटते, म्हणून मी ही माळ तुझ्या पांचशे रुपये कर्जाबद्दल ठेवून घेतो." असे सांगून रामूकाका माळ आपल्या खिशात टाकून निघाले.

रघूशेट सोनाराच्या दुकानात बसून हे सर्व दृश्य पहात व बोलणे ऐकत होते रामकाकांचे मित्र धोंडूकाका. ते घाईघाईने दुकानाबाहेर आले आणि रामूकाकाला थांबवून म्हणाले–"मित्रा, तुला वेडबीड तर नाही लागल? रघूशेटने माळेची किंमत पांचशे लावली. परंतु या माळेची किंमत पांचशेच असेल हे कशावरून? तू ती माळ गणूलाच देऊन टाक आणि त्याच्याकडून पांचशे रूपये वसूल करून घे!"

रामूकाका ओरडून म्हणाले–"तुम्हांला काय कळतं धोंडू काका? आहो, ही माळ जर मी गणूला परत दिली तर तो कधी जमिनदारासमोर माळेचं पितळ उघडं पाडेलकी! मग जमिनदार त्या माळेची मालकी मूळ कोणाची शोधत फिरेल. तेव्हां पापाचे खापर माझ्या माथी येईल की!"

"ते कसं काय, बाबा?" धोंडू काकांनी विचारले.

"खरी गोष्ट अशी मीच माळ अडीच रुपयात करवून घेतली होती व मुलम्मा एवढा जाड चढवून घेतला होता की खोटी गोष्ट नजरेस येणारच नाही. मी ही माळ मगनलाल सावकाराकडे आठशे रुपये घेऊन गहाण ठेवली होती. नंतर त्याने सुरवातीपासून सर्व गोष्ट सांगितली व म्हणाले–"ही माळ कित्येक हातातून फिरून शेवटी माझ्याच जवळ परत आली. मला जो फायदा मिळाला त्या पेक्षा थोडा जास्त मिळाला असता, एवढेच ना! आतां थोडा कमी झाला. परंतु ही गोष्ट गुप्तच ठेवा, धोंडू काका!"

ते ऐकून धोंडूकाका खदखदां हसले आणि म्हणाले–"म्हणजे या व्यवहारात कोणाचे काही नुकसान झालेच नाही, उलट सर्वांचा फायदाच झाला!"

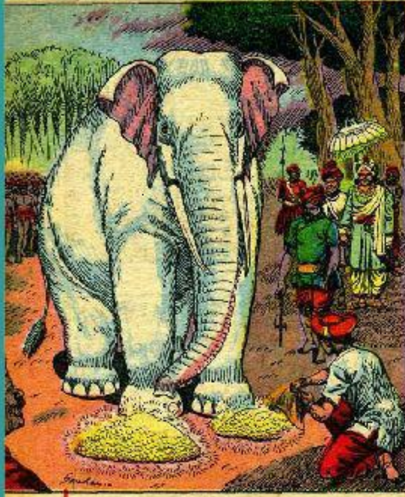
श्वेत गजराज

ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत असतां काशी नगरीपासून थोड्या अंतरावर लाकुडतोडे व सुतारांची एक वस्ती होती. तेथे सुमारे पांचशे सुतार रहात असत. ते लहान लहान होडक्यांतून जंगलात जात व तेथून त्यांना लागणारे इमारती लाकूड तोडून ते आपल्या होडक्यात भरून आपल्या गावी आणीत ते लाकूड संपले म्हणजे पुन्हां होडक्यांतून जंगलात जाऊन लाकूड तोडून आणीत.

त्या जंगलाच्या एका कोपऱ्यात एक हत्तीण रहात असे. एकदां तिच्या पायात लाकडाचे एक पाचर बोचले, त्यामुळे तिचा तो पाय सुजला आणि दुखू लागला. अनेक प्रयत्न करून ही तिला ते पाचर पायांतून उपटून काढतां येईना. त्याच वेळी तिला झाडे तोडण्याचा आवाज ऐकू आला. हत्तीण लंगडत त्या दिशेला गेली.

हत्तिणीला पाहतांच सुतारांना तिला काही तरी होत असल्या सारखे वाटले. ती हत्तीण त्यांच्यासमोर बसली व पाय वर करून पायाला काही तरी झाल्यासारखे तिने खुणावले. सुतारांनी जवळ जाऊन पाय पाहिला आणि त्यांनी क्षणार्धात ते पाचर काढून तिच्या पायाला मलम लावून पट्टी बांधली. थोड्याच दिवसात हत्तिणीची जखम भरून आली व ती हिंडू फिरू लागली तों सुतारांनी केलेल्या उपकाराची फेड करण्याच्या हेतूने त्यांना मदत करू लागली. ती पडलेली झाडे ओढून सोयीच्या जागी आणून देई. ओणकी उचलून होडक्यांत ठेवी. अशातऱ्हेने हत्तीण व सुतार यांची परस्परांशी मैत्री जमली. सुतार आपल्या खाण्यातला वांटा उरवून मिला देऊ लागले.

कित्येक दिवस लोटले हत्तिणीला एक पिल्लू झाले. तो ऐरावत जातीचा पांढरा

हत्ती होता. हत्तीण वृद्ध होत गेली व तिने तिचं ते पिल्लू सुतारांवर सोडून दिले व ती जंगलात खोल निघून गेली. श्वेत हत्ती सुतारांना मदत करी. सुतार खायला घालीत ते तो खाई. त्यांच्या मुलां बाळांना आपल्या पाठीवर बसवून खेळवी. त्यांना नदीत आपल्या बरोबर नेई व आनंदाने त्यांच्याबरोबर राहू लागला. सुतार हत्तीला आपल्याच मुलासारखा मानीत व त्याच्याशी वागत.

ब्रह्मदत्त राजाला जंगलात पांढरा हत्ती असल्याची बातमी कळली तेव्हां तो ससैन्य त्या हत्तीला धरून न्यायला आला. सुतारांना वाटले की राजाला इमारती लाकड हवे आहे. त्यांनी राजाला निवेदन केले–"महाराज, आपणांस इमारती लाकडाची गरज होती तर आमच्याकडे निरोप पाठविला असतात तर आम्ही लाकूड आणून नसते का पोंचविले ?"

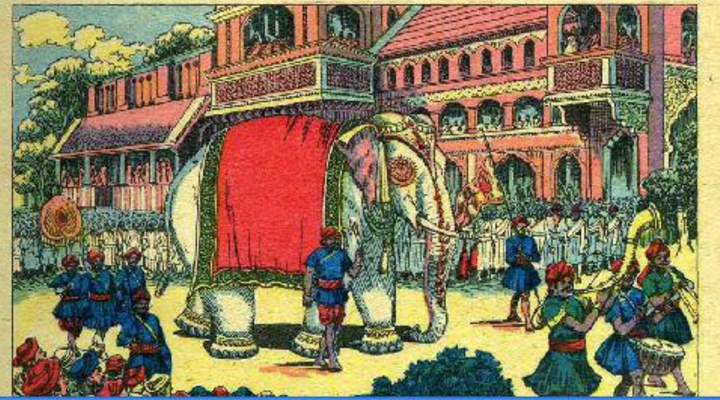
राजा म्हणाला–"मी लाकडासाठी आलेलों नाही. पांढऱ्या हत्तीला धरून नेण्यासाठी आलो आहे." त्याने आपला खरा हेतू उघड सांगून टाकला.

"तर मग आपण हत्तीला आपल्याबरोबर घेऊन जावे." सुतार नम्रपणे म्हणाले. परंतु खूप प्रयत्न करूनही हत्ती जागचा हलला नाही. हत्ती जागचा हालत नसलेला पाहून राजाच्या एका अधिकाऱ्याने हत्तीच्या मनातली गोष्ट ओळखली व म्हणाला–"महाराज, हा हत्ती फार विवेकशील व शहाणा आहे. आपण या हत्तीला घेऊन गेलात तर या सुतारांचे फार नुकसान होईल. त्यांना होणाऱ्या नुकसानाची भरपाई आपण करू शकलात तर हत्ती येथून हालेल."

राजाने हत्तीच्या चारही पायांजवळ प्रत्येकी एकेक लाख स्वर्णमुद्रा ठेवल्या व त्या सुतारांना वाटून देण्यास सांगितले. तरी हत्ती जागचा हलला नाही. त्यानंतर राजाने सुतारांच्या बायका मुलांना वस्त्रदान केले. तेव्हां कोठे हत्ती जागचा हलला आणि राजाच्या पाठोपाठ निघाला. त्यानंतर राजाने वाजत गाजत श्वेत गजराजाला राजधानीत आणले. राजधानीभर त्याची मिरवणूक काढण्यात आली. त्यानंतर त्याच्या साठी योग्य गजशाला तयार करण्यात आली. तो हत्ती राजाची स्वारी नेणारा मुख्य हत्ती झाला. त्याच्यावर राजाशिवाय इतर कोणालाही स्वारीचा अधिकार नव्हता.

तो श्वेत हत्ती आला त्या शुभ घटके पासून काशीराज्याची भरभराट होऊ लागली. कोणी शत्रू राज्यावर स्वारी करायला येई त्याचा पराभव होई. राज्याचा विस्तार ही झपाट्याने वाढू लागला. काही दिवसांनी काशीच्या राणीला दिवस राहिले. बोधिसत्वांनी तिच्या पोटी अवतरण्याचे ठरवून तिच्या गर्भात प्रवेश केला. प्रसवकाळाला एक आठवडा उरला होता आणि काशीचा राजा एकाएकी परलोकी गेला. ती संधी साधून कोशल देशाच्या राजाने काशी राज्यावर स्वारी केली. मंत्र्यांनी बराच वेळ खलबत करून कोशलराजाकडे एक संदेश पाठविला–"आमच्या राणीचा प्रसवकाळ एका आठवड्यावर येऊन ठेपला आहे. राणीच्या पोटी कन्या जन्मली तर आपण काशीराज्य काबीज करावे आणि जर पुत्ररत्न जन्मले तर आम्ही आपणांशी युद्ध करायला सिद्ध राहू."

कोशलराजाने एका आठवड्याचा अवधी मान्य केला.

बरोबर एका आठवड्याने बोधिसत्वांचा जन्म झाला. काशीराज्याचे सैन्य कोशलच्या सैन्यावर चालून गेले. परंतु त्या युद्धात काशीराज्याचा पराभव होणार असे वाटू लागले. परिस्थिती ओळखून मंत्र्यानी राणी जवळ निवेदन केले की महाराजांच्या हत्तीने रणांगणावर पाय टाकला तरच आपणांस विजयप्राप्ती होईल. परंतु महाराज परलोकवासी झाले त्या दिवसापासून श्वेत गजराजाने अन्नपाणी सोडले आहे. काय करावे, हे आम्हांलाही कळेनासे झाले आहे.

मंत्र्यांच्या तोंडी ते ऐकून राणी आपल्या शिशूला राजपुरुषा लायक पोशाख चढवून श्वेत गजराजाजवळ घेऊन आली. मुलाला हत्तीच्या पायाजवळ ठेवून म्हणाली– "गजराज, मालक गेल्याचा शोक आवर आता या नव्या मालकाच्या रक्षणाची जबाबदारी उचल. शत्रू चालून आला आहे. शत्रूचा गर्वभंग करणे एकट्या तुझ्या हातांत आहे. तुला ते मान्य नसेल तर आपल्या या मालकाला आपल्या पायांखाली तुडवून याचा शेवट कर." राणीच्या तोंडी ते शब्द निघतांच श्वेत गजराज आपला अनावर शोक आवरून उठला आणि त्याने युवराजाला अलगद उचलून आपल्या मस्तकावर ठेवले आणि राणीच्या हातात युवराजाला देऊन रणांगणाकडे प्रस्थान केले.

श्वेत गजराजाला उग्ररूप धारण करून येत असलेला पाहून कोशल राजाच्या सैन्याच्या थरकांप उडाला आणि ते वाट फुटेल तिकडे पळू लागले. हत्तीने सरळ कोशल राजाला आपल्या सोंडेने उचलून आणून शिशु युवराजांच्या पायासमोर आणून फेंकले. कोशल राजाने माफी मागितली आणि काशीराजाच्या मंत्र्याच्या अनुमतीने कोशल देशी प्रयाण केले.

बोधिसत्वांना सातवे वर्ष लागलें तोंपर्यंत गजराजाने काशीराज्याचे रक्षण केले. बोधिसत्वांचा राज्याभिषेक यथासमयी झाला आणि गजराज त्यांच्या सेवेत आनंदाने राहू लागला.

गुरुनानक

लाहोर शहरा नजीक तलवंडी नावाचे गाव आहे. आज ते गाव नानकाना नामे प्रसिद्ध आहे. त्या गावी १५ एप्रिल १४६९ या दिवशी तृप्ता व कल्याणचंद यांच्या पोटी एका मुलाचा जन्म झाला. मुलगा महापुरुष होणार असे मुलाच्या हस्तरेखेवरून वाटत होते. मुलाचे नाव नानक असे ठेवण्यात आले.

नानक शाळेत जायचे वय झाल्यावर शाळेत जाऊ लागाला. एकदां शिक्षक नानकाला 'क' 'ख' 'ग' ही अक्षरे शिकवीत होते. परंतु नानकाचे लक्ष अभ्यासाकडे नव्हते, तो दुसरेच काहीतरी पाटीवर रेखाटत होता. शिक्षकाने जवळ जाऊ पाहिले. पाटीवर कोणते तरी प्रार्थनेचे गीत लिहिलेले होते. ते पाहून शिक्षत चकितच झाले.

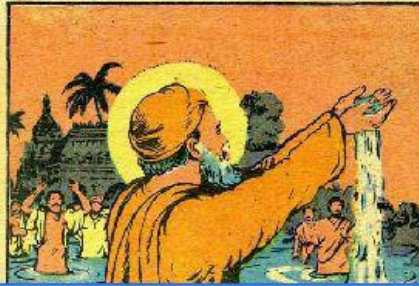
नानकांचे वडील कल्याणचंद यांनी मुलाला. व्यापार करण्यासाठी हाताशी घेण्याचे योजले. एकदा मुलाला काही रुपये देऊन पेठेतून माळखरेदी करून आणायला पाठविले. नानक जंगलाच्या वाटेने जात होते. त्यांना वाटेत साधू व संत भेटले. ते उपाशी होते. नानकाने वडिलांनी दिलेले रुपये खर्च करून खाद्य पदार्थ खरेदी केले व ते साधू संतांना वाटून टाकले.

कल्याणचंदांना वाटले की मुलाचे लग्न करून दिले की मुलगा मार्गावर येईल. त्या प्रमाणे त्यांनी नानकाचे लग्न करून दिले. नानकाला दोन मुलगे झाले. परंतु नानकाचे मन कौटुंबिक वातावरणात रमले नाही. ते नित्य भक्ति गीत लिहिण्यातच मग्न रहात. ते म्हणत–"मला वरून जो संदेश मिळाला आहे, तोच मी लिहिणार !"

एके दिवशी नानक देशाटनाला निघाले. निघते वेळी ते आपल्या कुटुंबाला म्हणाले–"परमेश्वर सर्व जगाचे रक्षण करतो. तोच तुमचे रक्षण करील." त्यानंतर भारतभर फिरून त्यांनी तीर्थ क्षेत्र दर्शन केले आणि आपल्या मर्दन नामक एका मुसलमान स्नेह्या बरोबर नेपाळ, तिबेट, मक्का मदीना वगैरे इतर देशा ती तीर्थ दर्शन ही केले.

एकदा हरिद्वार येथे पूर्वेकडे तोंड करून तर्पण करीत असलेल्यांना पाहून नानक पश्चिमेकडे तोंड करून पाणी उडवू लागले. एकाने विचारले–"तू हे काय करतो आहेस रे ?" नानक म्हणाले–"लाहोरला माझी झाडे आहेत त्यांना पाणी घालतो आहे. तुम्ही पितरांना तर्पण करून पाणी देत आहां तर माझे हे पाणी झाडांपर्यंत पोचणार नाही का ?"

एकदा नानक सैयदपूर येथील एका गरिबाच्या घरी गेले त्याच वेळी एका श्रीमंत माणसाने त्यांना एका मेजवानीला बोलाविले. नानकाने दोघांचे आतिथ्य स्वीकारले. नंतर गरिबाने वाढलेली भाकरी उजव्या हातात व श्रीमंताने वाढलेले पक्वान्न डाव्या हातात घेऊन नानकाने पिळले तर उजव्या हातातल्या मुठीतून दूध व डाव्या हाताच्या मुठीतून रक्त गळू लागले. असे म्हणतात !

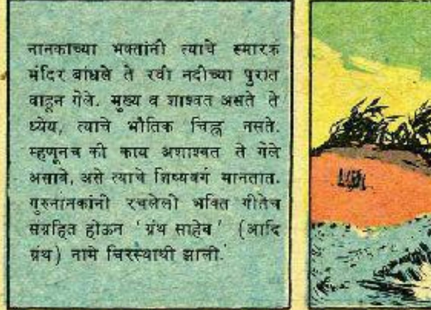
मक्केला असतांना नानक एकदा काबाच्या दिशेने पाय पसरून झोपले. ते पाहून काजीने विचारले–"हे काय रे, तू देवाकडे पाय करून झोपला आहेस ?" नानक म्हणाले–"तू माझे पाय देव नसेल त्या बाजूला उचलून ठेव !" त्यानंतर म्हणे, नानकाने जिकडे पाय फिरविले तिकडे-काजीला काबाचे पवित्रदर्शन घडले.

गुरु नानकाने सहिष्णुता, दया इत्यादी गुणांचा प्रचार सुरू केला. बाह्य आडंबरात न पडता, निर्मल व पवित्र मनाने सत्यस्वरूप अशा परमेश्वरावर प्रेम व त्याची भक्ती करावी जाति भेद, वर्ण भेद यांचे नानकाने खंडन केले. हिंदु व मुसलमान दोन्ही मताव लंबियांना गुरुनानकने धर्मोपदेश केला व पवित्र जीवन घालविण्यास प्रवृत्त केले.

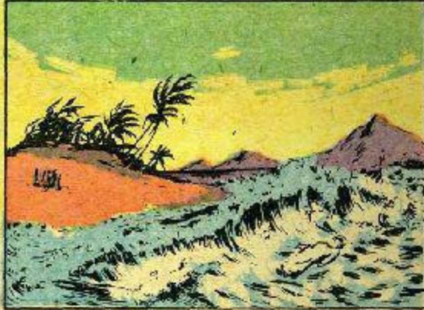

गुरुनानकाने जे उपदेश केले तेच शीख धर्म नामे पुढे नावारूपास आले. नानकाने आपला पट्टशिष्य अंगद याला आपला आध्यात्मिक वारस म्हणून नेमले. सत्य हेच आपल्या जीवनाचे ध्येय मानून व पवित्र जीवन संपूर्ण करून या थोर पुरुषाने ७ सप्टेंबर १५३९ या दिवशी आपला भौतिक देह सोडला.

नानकाच्या भक्तांनी त्याचे स्मारक मंदिर बांधले ते रवी नदीच्या पुरात वाहून गेले. मुख्य व शाश्वत असते ते ध्येय, त्याचे भौतिक चिह्न नसते. म्हणूनच की काय अशाश्वत ते गेले असावे, असे त्याचे शिष्यवर्ग मानतात. गुरुनानकांनी रचलेली भक्ति गीतेच संग्रहित होऊन 'ग्रंथ साहेब' (आदि ग्रंथ) नामे चिरस्थायी झाली.

गुरुनानकाचे स्मृति चिह्न म्हणून त्याच्या शिष्यवर्गाने नदीतीरावर डेरा बाबानानक नावाचे नगर बसविले. एकदा गुरुनानक ध्यानमग्न होऊन ज्या जागी बसले होते त्या जागी एक गुरुद्वारा बांधला. शिखांचे हे एक पवित्र तीर्थ स्थान म्हणून आजतागायत प्रसिद्ध आहे. गुरु नानकानंतर त्याचे आठ शिष्य व प्रशिष्य एका थोर पंथाचे निर्माते झाले.

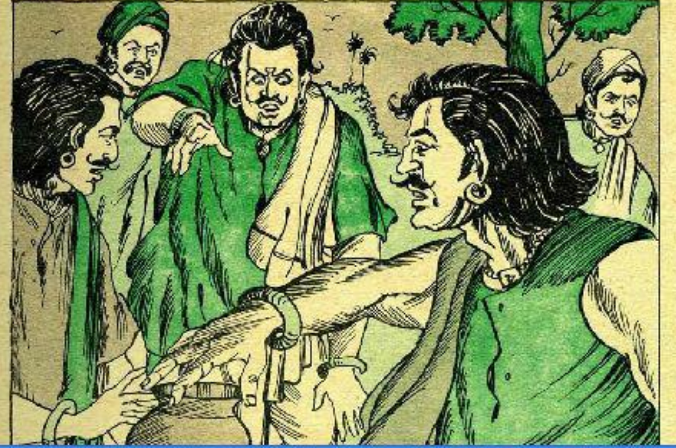
पाण्याची टंचाई

रंगा गवळी केशवपूरच्या गावी कित्येकांच्या घरी रतिबाचे दूध घालीत असे. तेवढ्यावर त्याचा व त्याच्या कुटुंबाचा उदरनिर्वाह छान चाले. तो शेजारच्या गोविंदपूर गावी सुद्धा रतिबाचे दूध घालीत असे.

एकदां मधुकर नावचा केशवपूरचा रहिवाशी गोविंदपूरला गेला होता. तेथे रंगा गवळी केशवपूरहून तिथल्या लोकांना स्वस्त दूध देत असल्याचे मधुकरने पाहिले. मधुकर रंगा गवळ्याकडूनच रतिबाने दूध घेत होता.

तो रंगा गवळ्यावर तावून त्याला म्हणाला–"कायरे रंगा! हा काय न्याय झाला? तू आपल्या गावकऱ्यांना महाग दूध विकतोस आणि परगावच्या लोकांना मात्र स्वस्त दूध विकतोस! हे बरोबर नाही!"

रंगा गवळी जरासुद्धा न कचरतां म्हणाला–"छोटे मालक, आपल्या गावात पाण्याची किती टंचाई आहे, हे आपल्याला माहीत नाही, असे नाही. आतां गोविंदपूरला तर गंगानदीच वाहाते आहे. दूधाच्या किंमतीत फरक व्हायचे मुळ कारण हेच समजा!"

नैसर्गिक शंकेखोरपणा

महिपतराव जमिनदाराच्या कचेरीत शिवराम नावाचा कारकून होता. त्याला कधी पैशाची कमतरता भासल्याचे कोणाच्या लक्षात आले नाही. उलट तो आपल्या सहकारी मित्रांना कधी कधी लहान मोठी कर्जे देत असे. नोकरीला लागल्यावर दहा वर्षांच्या आत त्याने छोटे से घरही विकत घेतले. आपल्या दोघा मुलांच्या शिक्षणाची चांगली व्यवस्था केली. चांगले व स्थळ पाहून आपल्या एकुलत्या एका मुलीचे लग्नही करून दिले.

शिवरामच्या सहकारी कारकुनांच्या मनात ही शंका नेहमी येई की हा माणूस आपल्या सारखाच लहानशी नोकरी करतो आणि कर्ज काढल्या शिवाय आपल्या कुटुंबाच्या सर्व गरजा भागवीत आला आहे. सर्व जबाबदाऱ्याही पार पाडल्या आहेत. पुष्कळ विचार करून ही शिवरामच्या सुखी संसाराचे गुपित त्यांच्या लक्षात येईना. त्यांच्या पैकी काही जणांना शिवरामपेक्षा जास्त पगार असून त्यांचा खर्च भागत नसे. म्हणून शिवराम विषयी त्यांना हेवा वाटे. तो पैसे सरळ मार्गाने मिळवितो की नाही याची शंकाही वाटे.

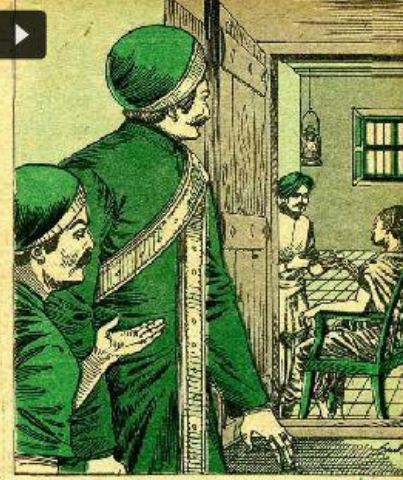
मनांत एकदा शंकेने घर केल्यावर त्यांनी वाटेल त्या बातम्या उडवायला कमी केले नाही. एक अफवा शिवराम कचेरीत कामाला येणाऱ्या लोकांकडून लांच घेतो अशीही होती. त्या कचेरीत रघुनाथराव नावाचे दिवाण होते. रघुनाथरावांनी ती गोष्ट जमिनदार साहेबांच्या कानावर घातली.

तेव्हां जमिनदार रघुनाथरावांना म्हणाला–"तुम्ही म्हणालात हे सर्व ठीक आहे. परंतु याला काही पुरावा? तुमच्या पैकी कोणी शिवरामला कोणाकडून काही घेतांना प्रत्यक्ष पाहिले आहे का? किंवा लांच देणाऱ्यांपैकी कोणी येऊन तुमच्याकडे तक्रार केली आहे?"

"मालक, अशा प्रकारच्या अफवांच्या मागे काही पुरावाच मिळाला तर शिवरामला तुरुंगात नसते का पाठविता आले?" रघुनाथराव म्हणाले.

जमिनदाराने स्वतः दिवाणसाहेबांना बोलावून त्याच्या विरुद्ध उडालेल्या अफवांविषयी चवकशी करायला सांगितले.

दुसऱ्याच दिवशी दिवाणसाहेब रघुनाथरावांना बरोबर घेऊन शिवरामच्या घरी गेले, जणुकाय कचेरीत काम करणाऱ्या सहकाऱ्यांशी मैत्रीभाव दर्शविण्यासाठी.

त्यावेळी शिवराम आपला एक सहकारी लक्ष्मणराव याला कर्जाऊ रक्कम देत होता. दिवाणसाहेब स्मित करून म्हणाले–"शिवरामपंत तुम्ही आपल्या पगाराशिवाय वरची प्राप्ती म्हणून लोकांकडून काही पैसे सुद्धां घेतां म्हणे आणि म्हणून तुमचा संसार चैनीत चालू आहे. परंतु आम्ही काही उलटच पाहातों आहों. तुम्ही सहकाऱ्यांचे हात गरम करतां आहां!"

दिवाणसाहेब म्हणाले ते ऐकून लक्ष्मणराव दचकले. परंतु शिवराम थोडादेखील गडबडला नाही. तो दिवाणसाहेबांना बसायला आरामखुर्ची देत म्हणाला–"दिवाणसाहेब, लक्ष्मणराव माझे सहकारी आहेत. त्यांच्यावर काही तरी कठिण प्रसंग आला आहे. म्हणून अडचणीच्या वेळी मी थोडी मदत करतो आहे, एवढेच!"

दिवाणांनी लक्ष्मणरावांकडे चकित नजरेने पहात विचारले–"काय हो, कचेरीत तुम्ही दोघे एकाच तऱ्हेच्या कामावर एकाच पगारावर कामे करतां आहां. मग शिवरामपंतांवर जो प्रसंग कधी ओढवला नाही तो तुमच्यावर कसा काय ओढवला?" नंतर शिवरामकडे वळून म्हणाले–"काय हो, तुमच्यावर कोणताही प्रसंग ओढवत नाही? आनंदाने तुमचा संसार चालू आहे!"

"दिवाणसाहेब, मला जो पगार मिळतो त्यांपैकी एक भाग घरखर्चासाठी निराळा

काढून ठेवतो. औषधपाण्यासाठी काही रक्कम निराळी ठेवतो. उरलेल्या पगारातील काही रक्कम सणवार नवीन कपडे विकत घेण्यासाठी म्हणून काढून ठेवतो अशातऱ्हेने तीन चतुर्थांश पगार कुटुंबाच्या सुखसोयीसाठी खर्च होतो. उरलेला एक चतुर्थांश पगार नोकरी गेली किंवा विशेष काही अडचण आली तर त्यासाठी म्हणून निराळा ठेवतो. याच रकमेंतून कधी कोण्या मित्राला कर्ज लागलं तर ते देतो." शिवरामपंतांनी आपली बाजू मांडली.

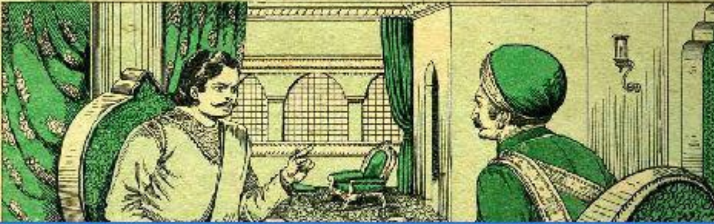
"हे सर्व ठीकच आहे की! आयुष्य एका सायुक्तिक चाकोरीतून घालविण्याचा हाच मार्ग आहे! परंतु तुमच्या साइख्यांना पाहून त्याचे अनुकरण तुमचे सहकारी कां करीत नाहीत? उलट हे लोक तुमच्या विषयी नसत्या अफवा मात्र पसरवीत फिरतात?" दिवाणांनी थोड्या चढत्या सुरातच विचारले.

त्यानंतर दिवाणसाहेब जमिनदार साहेबांना भेटले आणि निवेदन केले– "शिवरामपंत आपल्या प्राप्तीप्रमाणे अंथरूण पाहून पाय पसरणारी एक सूज्ञ व्यक्ती आहे. ते आपल्या मितव्ययाच्यासंवयीमुळे पगारातीलच काही रक्कम शिलकेत टाकतात आपल्या इतर नोकरवर्गाची पद्धत अगदी उलटी आहे. आपली संवय बदलण्या ऐवजी हे लोक शिवरामपंतांविरुद्ध खोट्या अफवा पसरविण्यात मग्न असतात.

जमिनदार म्हणाला–"अस्सं, तर मग ही चूक आहे तर! त्यांच्या विरुद्ध खोट्या कंड्या पिकविणारां विरुद्ध तुम्ही शिस्तभंग केल्याबद्दल आवश्यक कारवाई करा!"

दिवाणसाहेब म्हणाले–"प्रभो! शिवराम पंतांसारखी माणसं फार थोडीच असतात. असे लोक सद्वर्तणुकीने लोकप्रिय होण्याऐवजी शंकेला पात्र ठरतात. शिवरामपंतांचा ओहोदा आपण दिला तर हेवा करणाऱ्या सहकाऱ्यांना शिक्षा करेण्याची गरज उरणार नाही."

त्यानंतर जमिनदारसाहेबांनी दिवाणांच्या सल्ल्याप्रमाणे शिवरामपंतांना खजिनदाराचा सहायक म्हणून नेमले.

विद्याध्यमनाचा मंत्र

नारायण दीक्षित नावाच्या एका मुलाला त्याच्या वडिलांनी विद्याध्ययनार्थ एका गुरुकुलात पाठविले. नारायण फार आळशी होता. पहाटे पांच वाजतां उठून धडा पाठ करायचा त्याच्या जिवावर येई. तरी तसे नियमपूर्वक अध्ययन केल्यास विद्याध्ययन पूर्ण होईल असे वडिलांना वाटत होते.

एके दिवशी एक स्वामी त्या गुरुकुलात आले. आपल्या शिक्षक वर्गाच्या तोंडी नारायण दीक्षिताने असे ऐकले होते. की स्वामीजी एक अधिकारी पुरुष आहेत व मंत्रशास्त्रविद्येत पारंगत आहेत.

एके दिवशी सायंकाळी स्वामीजी एक झाडाखाली बसून काहीतरी वाचीत होते. तेव्हां त्यांच्याजवळ जाऊन नारायण दीक्षिताने त्यांना विचारले–"सहजी विद्याध्ययन होऊ शकेल असा काही मंत्र आहे का?"

स्वामीजींनी गंभीरपणे नारायण दीक्षिताच्या डोळ्यात खोल पाहिले व डोळे मिटून म्हणाले–"कां नाही, मुला, सरस्वतीचा अनुग्रह मिळविण्यासाठी एक मंत्र आहे."

"तरमग आपण मला त्या मंत्राचा उपदेश करावा." नारायण म्हणाला.

स्वामीजी स्मित करून म्हणाले–"ठीक; परंतु दररोज पहाटे चार वाजतां उठून स्नान करून त्या मंत्राचा जप करावा लागेल. असे चौदा वर्षे केलेस तर सरस्वती प्रसन्न होऊन सर्व विद्यांचे दान तुझ्या पदरात घालील.

ते उत्तर ऐकून नारायण दीक्षित घाबरून गेला. आणि स्वामीजींचे चरण धरून म्हणाला–"स्वामीजी, मला मंत्रोपदेश नको, मी सामान्य पद्धतीने अध्ययन करून विद्यार्जन करीन."

दुष्काळाचे तांडवनृत्य

महेंद्रगिरीचा राजा विशालक्ष हा भयंकर संशयी वृत्तीचा राजा होता. त्याचा कधी कोणावरही विश्वास नव्हता. एखाद्या जिल्हाधिकाऱ्याने त्याच्या जिल्ह्यातल्या कामासाठी खर्चा करितां मंजूरी मागितली तर राजाला शंका येई की त्या जिल्हाधिकाऱ्याचा त्यात स्वतःचा काही स्वार्थतर नाही? एकदा राज्यात त्या उज्वल मंडळ नावाच्या भागात लागोपाठ दोन वर्षे पावसाच्या अभावी दुष्काळ पडला. परिस्थिती फारच गंभीर होती.

त्या मंडळाधिकाऱ्याचे नाव गरूडवर्मा असे होते. त्याने राजाकडे त्या मंडळातील गंभीर स्थितीचे वर्णन लिहून पांचलक्ष रूपयांची मदत हवी असल्याचे निवेदन पाठविले.

विशालाक्ष महाराजांनी निवदेन वाचले व चंद्रवर्मा याच्याकडे वळून स्मित करून म्हणाला–"यात गरूडवर्माचा वाटा किती असावा असे तुम्हांला वाटते?"

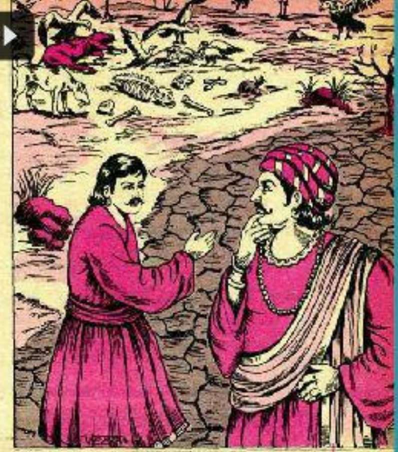
राजाने विचारलेला प्रश्न ऐकून मंत्र्याला फार वाईट वाटले. कारण उज्वल मंडळात पडलेल्या भयंकर दुष्काळाची माहिती मंत्र्याला पूर्वीच मिळाली होती. त्या भागात राहणाऱ्या काही नातेवाइकांकडून मंत्र्याला तेथील परिस्थितीची चांगली कल्पना होती.

चंद्रवर्मा त्याला जे माहीत होते ते निवेदन करण्याच्या विचारात होता. परंतु राजाने गरुडवर्मा वर जसा संशय केला तसा आपल्यावर ही करील या भीतीने चंद्रवर्मा म्हणाला–"महाराज, गरुडवर्माच्या निवेदना विषयी मला काही माहीत नाही. परंतु एवढे खरे की त्या मंडलात भयंकर दुष्काळ पडल्याच्या बातम्या राजधानीत पसरल्या आहेत."

"तसे असेल तर, मंत्री, आपण स्वतः जाऊन परिस्थितीचे अध्ययन करून आपलं निवेदन द्यावे." राजा विशालाक्ष चंद्रवर्माला म्हणाला.

मंत्री चंद्रवर्मा दुसऱ्याच दिवशी उज्वल मंडळाला निघाला. तो मंडळाधिकारी गरुडवर्मा याला भेटला व दुष्काळाची परिस्थिती पहात असता त्याच्या डोळ्यांतून अश्रुधारा वहात होत्या. शेत ओसाड पडलेली होती, व त्यात पडलेल्या गुरांच्या प्रेतांवर कुत्री व गिधाडांची मेजवानी चाललेली होती. भुकेने कासावीस झालेली प्रजा, अस्थि पंजर स्थितीत भटकत होती चंद्रवर्मा अंदाजाने किती मदत करणे आवश्यक होईल याचा विचार करून गरुडवर्माला म्हणाला–"तू महाराजांकडून पांच लक्ष रुपयांची मदत मागितली आहेस, ती काय पुरणार? कमीत कमी दहा लक्ष रुपयें खर्च केलेस तरच या दुष्काळाने झालेल्या नुकसानाची थोडी फार भरपाई होईल."

त्या प्रमाणे चंद्रवर्माने दुष्काळाच्या परिस्थितीचे वर्णन करून कमीत कमी दहा लक्ष रुपये तरी सहाय्यार्थ खर्च करावे लागतील असे राजाजवळ जाऊन निवेदन केले.

राजाने निवेदनातील दुष्काळाचे वर्णन वाचले व अल्पमात्रही विचलित न होतां म्हणाला–"म्हणजे तो मंडळाधिकारी बराच बस्ताद दिसतो आहे म्हणावयाचा त्याने तुम्हांला सुद्धा आपल्या बाजूला वळवून घेतले तर!" असे म्हणत राजा थोडा हंसला.

मंत्र्याला भयंकर राग आला, परंतु तो आवरून म्हणाला–"महाराज, तेथील परिस्थिती किती भयंकर आहे, हे मी स्वतः पाहून आलो आहे. मंडलाधिकाऱ्याने मागणी केलेली रक्कम कोणत्याही परिस्थितीत पुरी पडणार नाही. माझ्या मते, महाराजांनी स्वतः एकदां पाहणी करून कां

येऊ नये? आताच्या आत्ता आपण जाऊन पाहून यावे."

राजा दोन एक मिनिटे विचार केल्यावर म्हणाला–"ठीक, परंतु तुम्ही सुद्धा माझ्या बरोबर आले पाहिजे!"

दुसऱ्याच दिवशी विशालाक्ष राजा आपल्या मंत्र्याबरोबर उज्वल मंडळाची पाहाणी करण्यासाठी निघाला. राजधानी-सोडून काही अंतर चालून गेल्यावर राजाला हिरव्यागार शेतांच्या बाजूला उघड्या जागेवर जनावरांची मढी पडलेली दिसली. ती पाहून राजा खिन्न झाला.

राजाने मंत्र्याला ती दाखवून विचारले–"काय हो, आपल्या राजधानीच्या परिसरात राहणारे लोक साफसफाईच्या बाबतीत निष्काळजी दिसताहेत. नाही तर मेलेली जनावरे उघड्या मैदानात टाकून देणे किती मूर्खपणाचे आहे? ह्या जनावरांची विल्हे-वाट रीतसर व्हायला हवी होती! ती केली गेलेली नाही ते कां?"

"महाराज, सामान्यपणे मेलेल्या जना-वरांना कोणी जाळीत नाही की पुरून टाकीत नाही. आपल्या गावातली कुत्री व जंगलात राहणारे कोल्हे लांडगे उज्वल मंडळाकडे गेले असावेत, असे मला वाटते!"

ते उत्तर ऐकून उज्वल मंडळात चालू असलेल्या दुष्काळाच्या तांडव नृत्याची कल्पना राजाला झाली. त्याचा कंठ दाटला व सारथ्याला रथ राजधानीकडे परत नेण्यास त्याने आज्ञा केली.

"महाराज, हे काय? आपण उज्वल मंडळाच्या पाहणीला जात आहो, नाही का?" प्रधानाने विचारले.

राजाने मंत्र्याला त्याचे कांहीच उत्तर दिले नाही. परंतु राजवाड्यात पोंचतांच त्याने उज्वल मंडळास सहाय्य निधी म्हणून वीस लाख रुपये पाठविण्यास मंजुरी दिली. आणि त्याच बरोबर इतर सहाय्यार्थ सर्व मदत करण्यास व देखरेख करण्यास स्वतः मंत्र्याला पाठविले.

शिष्टाचार

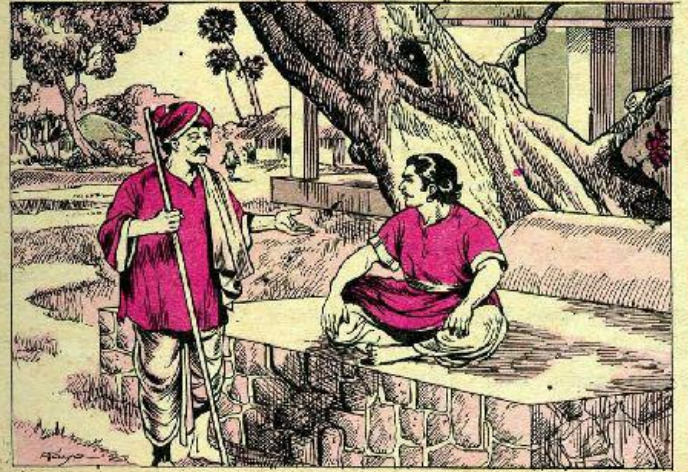
श्रीकांतला असे वाटे की. तो एक चांगल गायक आहे. एके दिवशी रस्त्यावरून जाणाऱ्या कुमारगुप्तला अडवून त्याने एक गाणे म्हणून दाखविले. आणि विचारले "माझे गाणे आपणाला कसे वाटले?"

"तुमचे नाक खुप सुंदर आहे" कुमारगुप्तने पटकन उत्तर दिले. श्रीकांतने विचारले–"मी माझ्या गाण्याबद्दल तुमचे मत विचारले तर तुम्हीं माझ्या नाकाची प्रशंसा कां करत आहांत?"

"हा माझ्या कुटुंबाचा प्रघात आहे." कुमारगुप्त म्हणाला.

"गाण्याची बाब सोडू माझ्याच नाकाची चर्चा करणे हा कसला प्रघात आहे?" श्रीकांत म्हणाला.

"समजा, कोणीही कोठाल्या बाबतीत आमचे मत विचारले आणि जर ती गोष्ट अशावेळी आम्हांला आवडली नाही, त्याच्यामध्यें जी गोष्ट आवडते, त्याचगोष्टीबद्दल मत देणे यालाच शिष्टाचार म्हटले जाते. ही गोष्ट माझ्या आजोबांनी माझ्या वडिलाना व वडिलांनी मला सांगितली आहे." कुमारगुप्त म्हणला.

जलदान

विंध्य पर्वतात एक शेतकरी रहात असे. त्याला गंगा नावाची एक मुलगी होती. ती लहानपणापासूनच बकऱ्या व मेंढरे चरायला घेऊन जात असे. मेंढरे चरायला नेत असल्याकारणाने ती खूप हिंडत असे.

गंगाला एके दिवशी एक विचित्र रोपटे दिसले. ते उघडया मैदानात होते. मेंढरां बकऱ्यांच्या तोंडी ते रोपटे केव्हांच नष्ट झाले असते. तो विचार मनात येतांच तिने रोपटे उपटून एका उंचवटयाच्या जागी दगडांधोंडयांच्या अडचणीच्या जागी तिने ते लावले. ती दररोज त्याला शेजारच्या तळयाचे पाणी आणून घाली.

काही वर्षांनी ते रोपटे वाढून एका महावृक्षाच्या रूपात बदलले, त्या झाडा-खाली गार सावली होती. त्या झाडांवर पक्ष्यांनी आपली घरटी बांधली. गंगा आपली मेंढरे व बकऱ्या चरायला त्याच भागात घेऊन येई आणि दुपारच्या वेळी त्या झाडाच्या सावलीत विश्रांती घेई. कडक उन्हाळयात जवळपास चरणारी सर्व जनावरे त्याच झाडाखाली बसून रवंथ करीत. विश्रांति घेत.

त्या झाडाजवळच एक तलाव होता. त्या तळयाच्या चारीबाजूला अनेक खेडेगावे होती. एकाही गावात पिण्याच्या पाण्याची एकही विहिर नव्हती. अर्थातच सर्व गावकरी पिण्याच्या पाण्यासाठी त्या तलावावरच अवलंबून होते. ऐन उन्हा-ळ्यातही त्या तलावात पाणी मिळे. उन्हाळयाच्या दिवसात कधीकधी लोक तलावात खड्डे खणून त्यातल्या पाण्यावर उन्हाळा काढीत. तो तलाव कोरडा पडला की आसपासच्या पंचक्रोशीत दुष्काळाचे सावट येई.

एके वर्षी पाऊसच पडला नाही, म्हणून तलाव भरला नाही. शिवाय त्या वर्षी उन्हाळा कडक पडला, म्हणून तलाव कोरडा झाला. झाडे झुडपे वाळून गेली. गवत हिरवळ कोठेही दिसेनाशी झाली. गुरांना चरायला जागा उरली नाही. पाण्यासाठी लोक गावे सोडून निघून जाऊ लागले जनावरे पाणी न मिळाल्याने अंग टाकू लागली.

एके दिवशी दुपारच्या सुमारास गंगा, तिने लावलेल्या झाडाजवळ आली. तिला एका गोष्टीबद्दल फार काळजी वाटत होती, हे झाडही वाळून जाणार तर नाही? परंतु त्या झाडाला नवीन पालवी फुटलेली होती. लोक त्या झाडाच्या थंड सावलीत बसून विश्रांती घेत होते. गंगाला फार तहान लागली होती. झाडाच्या सावलीत बसून, आतां या जगात आपले वास्तव्य फार दिवस नाही, असा विचार करीत होती. तिच्या घशाला कोरड पडली होती. त्याच झाडाखाली शेवटचा श्वास घेण्याचे ठरवून ती तेथे आली होती. दुरूनच तलावात एक थेंबभरही पाणी नसल्याचे तिला दिसले होते. तलावाला मोठमोठ्या चिरा पडल्या असल्याचे पण तिला दिसले.

त्याच वेळी तिला भ्रम झाल्यासारखे झाले. झाडाच्या बुंधावर तिला मनुष्या-

कृतीसारखं काहीतरी दिसलं व तो माणूस म्हणत होता–"गंगा, तू कित्येक दिवस खत पाणी घालून वाढविलेस. त्याबद्दल मी तुला वाटेल तितकं पाणी देतो. तू माझं एक मूळ उपटून पहा, तुला पाणी मिळेल. पाणी पिऊन झाल्यावर ते मूळ पुन्हां त्याच जागी पुरून ठेव. परंतु लक्षात ठेव हे गुपित इतर कोणाला कळतां कामा नये."

गंगेला स्वतःच्या कानांवर किंवा डोळया-वर विश्वास होईना. तिने उभी राहून चारीबाजूला नजर फिरविली. एका दगडा-वरून जाऊन एक मूळ एका जागी जमिनीत शिरले होते. गंगेने ते मूळ आपले सर्व बळ

एकवटून उपटले. तत्क्षण त्या मुळाच्या भोकातून एक फवाऱ्यासारखी जलधारा उडू लागली. गंगेने स्वत:ची तहान भागवून पुन्हां ते मूळ त्याच जागी पुरून ठेवले.

तितक्यात एक वृद्ध माणूस तेथे आला तहानेने त्याचा जीव कासावीस झाला असल्याने बेशुद्ध झाला. गंगा मूळ उपटायला निघाली. त्या वेळी एक आवाज तिला ऐकू आला–"गंगा तू मूळ उपटलेस तर तुझ्या जिवाला धोका आहे!"

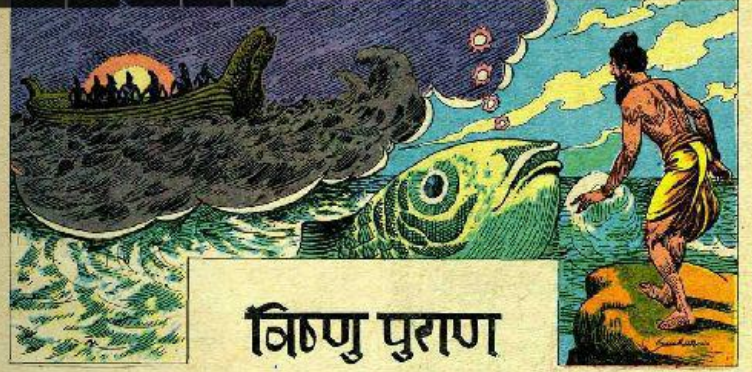
ती धमकी ऐकून गंगा थोडी देखील घाबरली नाही. तिने मूळ उपटले व म्हाताऱ्याला जलधारे पर्यंत पोंचविले. म्हाताऱ्याने पोट भरून पाणी पिऊन घेतले. त्याच्या जिवात जीव आला. गंगेने याखेपेस मूळ पुन्हां त्याच्या जागी न ठेवता त्या वृद्ध माणसाला सांगितले–"आजोबा, तुम्ही जाल तिथे लोकांना सांगत जा की येथे भरपूर पाणी आहे! मी येथून कोठेही जाऊ शकणार नाहीं." म्हातारा निघून गेला

गंगा त्या जलधारेकडे पहात राहिली. ती फवाऱ्यासारखी धारा वाहू लागली व पाणी तलावाच्यादिशेला वळले. गंगा झाडाकडे पाहून म्हणाली–"वृक्षदेवते! मी तुझ्या आज्ञे विरूद्ध हे कार्य केले. सहस्त्रावधी लोकांचा जीव वाचून माझा जीव जाणार असेल तर मी आनंदाने जीव द्यायला तयार आहे. माझ्या प्राणांची आता तुझ्या चरणी अर्पण!"

त्या पाठोपाठ झाडाच्यां बुंधावर पुन्हां तो चेहरा प्रगट झाला–"मी भक्त तुझी परीक्षा घेण्यासाठीच ती धमकी दिली होती. तुझ्यासारख्या गुणी मुलीचा जीव मी कसा घेईन? तू मला कधी काळी पाणी दिले होतेस, त्या जलदानाबद्दल मी हा तलाव भरून देऊन उपकाराची फेड करण्याचा प्रयत्न करीन." असे म्हणत तो चेहरा अदृश्य झाला.

थोड्या वेळाने तलाव भरला व जवळपासच्या खेडे गांवांवर आलेले दुष्काळाचे सावट टळले.

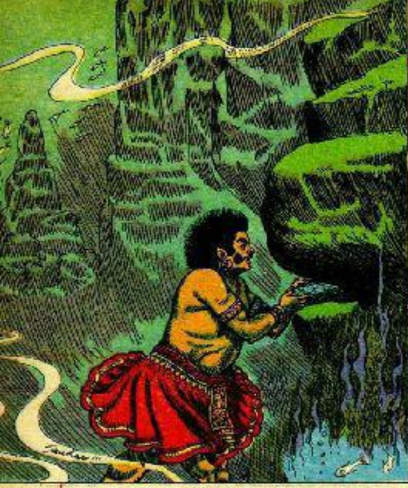
विष्णु पुराण

सत्यव्रत म्हणाला ते ऐकून मासा समुद्राच्या मधोमध गेला आणि एका मोठ्या डोंगरासारखा वाढत वाढत त्याने सर्व महासागर व्याप्त केला व म्हणाला–"सत्यव्रता! पाहिलेस तू म्हणालास ते अमोघ ठरले, पाहातो आहेस ना! आणखी काम चालूच आहे. असा आणखी वाढत वाढत काय होतों, नकळे!"

तेव्हां सत्यव्रत हात जोडून नमस्कार करीत म्हणाला–"मत्स रुपात असलेल्या हे नारायणा! मी रक्षण कर म्हणतांच आलास आणि माझ्या रक्षणार्थ मत्स्यावतार धारण केलास. तुझी अगांध लीला कळण्या इतका मी कोठे आहे रे?" अशाच तऱ्हेने अनेक प्रकारे नारायणाचा स्तुतिपाठ केला.

तेव्हां मत्स्यावतार धारण केलेला विष्णु म्हणाला–"अरे राजा! सात दिवसात कल्पांत होणार आहे. व सर्व जग जलमय होईल. ज्ञान, औषधी वनस्पती व बीजें नष्ट होता कामा नयेत. पुढे येणाऱ्या कल्पात ही सर्व नसतील तर कसे चालेल? म्हणून या सर्वांचे रक्षण झाले पाहिजे. तुझ्यासाठी एक मोठी नौका, घनांधकारत जसा दिवा, तशी येत आहे. तीत सप्तर्षी असतील ती ज्योती त्यांचीच समज!"

"औषधी वनस्पती, बियाणाच्या राशी वगैरे. तू आपल्या बरोबर नौकेत भर! माझ्या नाकावरच्या शिंगाने मी तुम्ही नावेत असाल ती नाव बुडू नये व तिचे रक्षण व्हावे यासाठी सर्व प्रयत्न करीन.

म्हणून मी असर अवतार धारण केला आहे. ब्रह्मदेव जागा होई पर्यंत नाव ध्रुव तार्‍याच्या दिशेने तरंगत जात राहील. येणार्‍या कल्पात तू वैवस्वत या नावे मनू होशील!" असा नारायणाने आदेश दिला.

सत्य व्रताने विष्णूला गुडघे टेकून नम्रपणे नमस्कार केला.

मत्स्यावतार आपल्या चारही कल्लयांनी पोहीत आणि शेपटी पाण्यावर आपटीत वेगाने लाटांना कापीत खोल निघून गेला.

ब्रह्मदेव गाढ झोपेत होता. सर्वत्र अंधकार पसरला व जग काळोखात बुडाले.

हयग्रीव नावाचा सोमकासुर तलातल पाताळ लोकातून समुद्राच्या पातळीवर येऊन वटवाघळासारखा ब्रह्मदेवाचे निवासस्थान जो सत्यलोक तेथे उडत गेला.

ब्रह्मदेव झोपेतच जांभया घेत असतां चारही मुखांतून अनुक्रमे पांढरा शुभ्र, लाल, पिवळा व निळा या रंगाचे प्रकाश रूपे चारही वेद बाहेर येऊन बाजूला पडले. हयग्रीवाने ते वेद चोरले आणि समुद्राच्या तळाला खडकात नेऊन लपवून ठेवले.

हयग्रीवासुर देवांचा व विष्णूचा घोर शत्रू होता. वेद नसतील तर ब्रह्मदेवाला सृष्टी करतां येणार नाही. कल्पकल्पात, चांगले काही उन्नत काही करावे हे विष्णूचे कार्य परंतु ते नष्ट करणे हाच हयग्रीवासुराचा मुख्य धंदा होता.

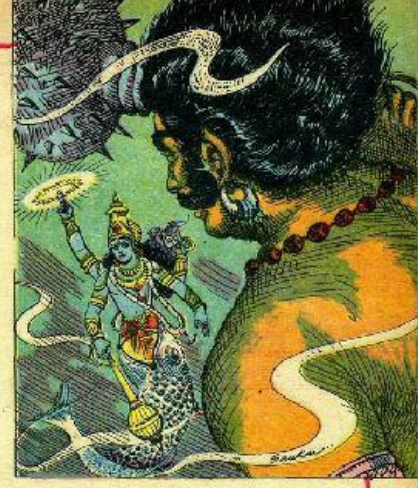
प्रलयकालात समुद्रात पृथ्वी बुडली समोर दृष्टी ठेवून जात असलेल्या सत्यव्रताला अंधःकारात दूर लहानशा नक्षत्रासारखी दिसून मोठी होत गेलेली व जवळ येत असलेली एक ज्योति दिसली. तीच सप्तर्षींच्या कांतीने लकाकत दिसणारी नाव होती. अनेक औषधी वनस्पती, नानाप्रकारची बियाणी त्या नावेत घालून सत्यव्रत नारायणाचे स्तोत्रगान करीत त्या नावेते बसला व पुढे जाऊ लागला. मत्स्यावताराच्या नाकावर उभे एक शिंग होते. नक्षत्रासारखे ते शिंग चमकत होते. त्या शिंगाच्या टोकाला गुंडाळी करून धरून एक मोठा नाग एकाद्या दोरखंडासारखा बांधलेला होता व नावेला धरून आपली फडा विस्फारित करून प्रलय काळातील तुफानाला फाडून टाकीत जणुकाही दिशेला गिळीत होता. मत्स्यावतार आपल्या कल्ल्यांनी लाटाची चीरफाड करीत समुद्राला कापीत ती नाव सुरक्षितपणे घेऊन चालला होता. ध्रुवनक्षत्राला गंतव्यस्थान मानून नाव एखाद्या फुलासारखी तरंगत पुढे जात होती.

समुद्राच्या तळाला लपवून ठेवलेल्या वेंदावर पाहारा ठेवीत सोमकासुर समुद्रातच घिरट्या घालीत होता. चारही वेद लहान बालकरूप धारण करून लहान अर्भकासारखे मोठ्याने रडत होते. मत्स्यावतार धारण केलेला विष्णु वेदांचाशोध काढीत हिंडत होता.

एका विशाल माशाला पाहून सोमकासुर घाबरला होता तरी बळेच धैर्य दाखवून आपली काटेरी दगडी गदा घेऊन त्या माशाला तोंड द्यायला आला.

तेव्हां विष्णू कंबरे पर्यंत माशाच्या रूपातच राहून वरील भाग चतुर्भुज रूपे प्रगट झाला. त्या मत्स्य मूर्तीचे व सोमकासुराचे घनघोर युद्ध झाले.

सोमकासुराने समुद्राच्या तळाला पळ काढण्याच्या विचार केला विष्णुने आपले सुदर्शन चक्र टाकून सोमकासुराचा वध

केला. त्याचे सर्वांग तुकडे तुकडे होऊन पडले. विष्णूने लहान शिशुरूपात असलेले वेद उचलून घेतले व दोघां दोघांना दोन्ही खांद्यावर उचलून घेतले व पाण्याबाहेर आला. ती मुलं विष्णूच्या छाती वरचे श्रीवत्स चिह्न व गळ्यातील हारातला कौस्तुभमणी आपल्या चिमुकल्या हातांनी धरून खेळू लागली व मोठमोठ्याने ओरडून बालक्रीडा करू लागली ती चारही मुले अनुक्रम पांढरी शुभ्र, लाल, पीत व नील कांतीची होती. विष्णूच्या उरलेल्या दोन्ही हातांत शंखचक्र शोभायमान होती. विष्णूला मत्स्यावतार रूपात पाहून ऋषी व सत्यव्रत आनंदातिरेकाने देहभान

विसरून दोन्हीहात जोडून स्तोत्रपाठ करू लागले. प्रलय काळातला समुद्र शांत झाला. नौका आपला गम्यस्थानी येऊन पोंचली.

ब्रह्मदेवाची रात्र संपत आली व दिवस उजाडू लागला. त्याची झोपेची वेळ संपत आली. प्रकाश झोत विस्तीर्ण आकाशात पसरू लागले. नवीन कल्पारंभाची चिन्हें दिसू लागली. सरस्वती प्रथम जागी झाली. तिने वीणेच्या तारा जुळविल्या व भूपाली रागिणीचे स्वर छेडू लागली. ब्रह्मदेव जागा झाला व त्याला चारही डोक्यात काही तरी गडबड, कसली तरी उणीव असल्याचा भास झाला. जास्त खोल विचार करून पाहिला तर त्याला त्यांत वेद नसल्याचे आढळले. वेद नाहीसे झालेले कळल्या बरोबर ब्रह्मदेव सर्वस्व घालवून बसल्या सारखा चिंतामग्न झाला असतां विष्णूने मत्स्यावतारात प्रगट होऊन त्याला चारही वेद आणून दिले.

ब्रह्मदेव विष्णूला मत्स्यरूपात पाहून डोळ्यांचे पारणे फिटल्यासारखा आनंदित झाला व हात जोडून विष्णूची स्तुती करू लागला. म्हणाला–"हे नारायणा! तुझ्या या मत्स्यावताराचे कोणी ध्यान केल्यास त्याच्यावर कल्पांतातून सुटका मिळाल्यासारखा ब्रह्मानंद होईल व त्यांचा अज्ञानांधकार दूर होईल.

ज्यासाठी विष्णूने मत्स्यावतार धारण केला होता ते कार्य पूर्ण झाले. विष्णू अंतर्धान पावला आणि वैकुंठलोकास निघाला.

ब्रह्मदेवाने वेद ग्रहण केले आणि सृष्टी सुरू केली. नवीन कल्पांत वैवस्वत नामें जन्मलेला सूर्यपुत्र सत्यव्रत याने नवीन मनु प्रारंभ केला व तो वैवस्वत मनू या नावाने तो प्रसिद्ध झाला.

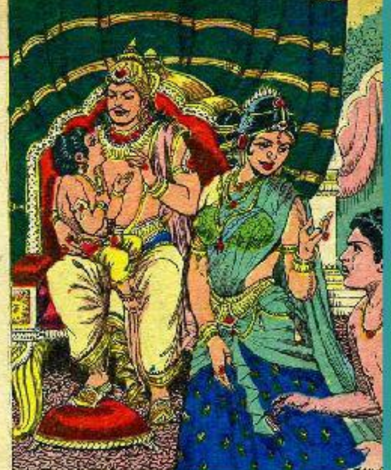
सप्तर्षी आकाशात स्वस्थानी पोचले आणि उत्तर ध्रुवाला सृष्टीक्रमा प्रमाणे प्रदक्षिणा घालू लागले. असे सूत महर्षींनी सांगितले तेव्हां मुनी म्हणाले–"सूत मुनिवर्य! आम्हांला ध्रुव चरित्र ऐकण्याची इच्छा आहे!"

सूत महर्षी ध्रुवाची कथा सांगू लागले :

या विश्वात सर्वोच्च स्थान कोणते असेल तर ते ध्रुवमंडल होय. तेच स्थान विश्वस्वरूप जो विष्णू त्याचे शीर्ष स्थान.

ते अति उन्नत असे पद ध्रुवाने प्राप्त केले होते. ध्रुव हा उत्तानपाद राजाचा मुलगा होता. ध्रुवाच्या आईचे नाव सुनीती होते ती उत्तानपाद राजाची थोरली राणी. राजाच्या दुसऱ्या राणीचे नाव सुरुची होते. सुरुची ही राजाची लाडकी राणी होती.

एकदां उत्तानपाद राजा सुरुचीसह बोलत बसला असतां सुरुचीचा मुलगा उत्तम राजाच्या मांडीवर बसला होता. राजा त्याच्याशी लाडीकपणे बोलत होता. त्याच वेळी ध्रुव तेथे आला व तो ही राजाच्या मांडीवर बसण्याच्या हेतून जवळ येऊन राजाकडे पाहू लागला. सुरुची तेथेच होती. राजा तिच्याकडे पाहून थोडासा भ्याला व ध्रुवाला न पाहिल्याचे सोंग करून गप्प राहिला. धाकट्या भावाला बापाने मांडीवर घेतले तसे आपल्यालाही घेईल अशी आशा-धरून बसलेल्या ध्रुवाच्या डोळ्यात निराश झाल्यामुळे पाणी आले. त्याच्या गालावर अश्रु बिंदु मोत्यां सारखे झळकू लागले. ते पाहून सुरुची खदखदां हसली व म्हणाली–"त्या अभागिनीच्या पोटी जन्मलास ना रे! तू किती तपश्चर्या केलीस

तरी तुला माझ्या मुलाच्या बरोबरीने बापाच्या मांडीवर बसायला मिळायचे नाही! माझ्या पोटी जन्माला यायला हवे. समजले. तू नारायणाचा स्तोत्रपाठ करतोस ना! तू तपश्चर्या करून नारायण तुला ते ते भाग्य देतो का, विचारून पहा!" या शब्दात तिने ध्रुवाची हेळणा केली.

त्याला फार दुःख झाले व भयंकर रागही आला. कोरड्याने सावत्र आईला बडवून काढावे असे त्याला वाटले. तलवार घेऊन उभी चिरून काढायचा विचार त्याच्या मनात आला. तेवढ्यात सुरुची म्हणाली–"बाळा, तू नारायणावर विश्वास ठेव आणि तपश्चर्या कर जा!" तो सुरुचीचा उपदेश आहे ध्रुवाला

वाटले. इतका थोर उपदेश ऐकून ही न समजणारा उत्तम दुर्दैवी भोळाच पाहिजे, असे ही ध्रुवाला वाटले. उत्तानपाद राजा किंकर्तव्य विमूढ होऊन आकाशाकडे पाहू लागला.

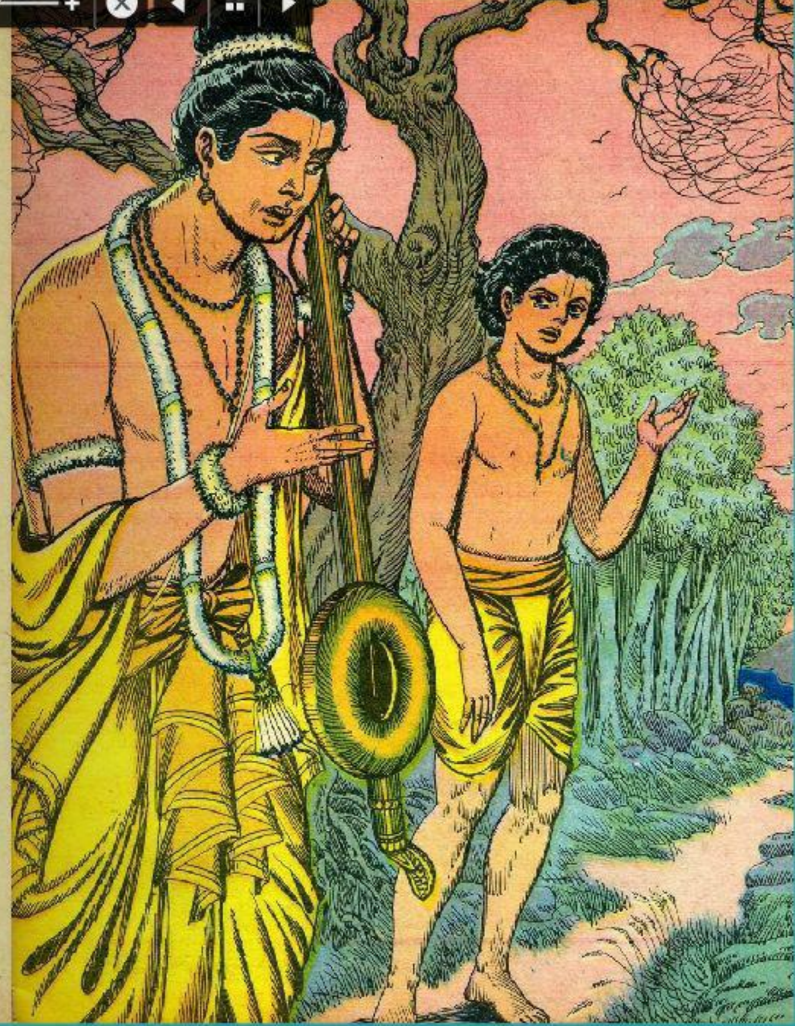
ध्रुवाने सुरुची तोंडी तो गुरूपदेश मिळाला असे समजून सुरुचीला गुरु भक्तीने नमस्कार केला व तेथून निघून गेला. ध्रुवाने केले त्याचा सुरुचीला काहीच बोध झाला नाही. ती थक्क होऊन म्हणाली–"मुलगा शाहणा दिसतो, चार शिव्या दिल्या तरी नमस्कार करून गेला. नमस्कार करणार नाही तर काय करणार? माझ्या समोर उलटण्याची त्याची छातीच काय, त्याच्या आईची तरी छाती होईल का?" असा विचार करून मनातल्या मनात खूष झाली. मुलाच्या डोळ्यांना पाणी आलेले पाहून व दासीच्या तोंडी घडलेले वृत्त ऐकून सुनीतीला अपार दुःख झाले. तरी स्वःतला सावरुन ती म्हणाली–"होयरे, बाळा! दासीहून असलेल्या माझ्या पोटी तू कशालारे जन्मलास? तुझ्या सावत्र आईने सांगितले ते खरे आहे; तुला त्या नारायणाशिवाय दुसरा आधार नाही."

ते ऐकून ध्रुव धैर्याने उठला व म्हणाला–"आई, मी तपश्चर्या करायला जातो."

"काय, तू तपश्चर्या करणार? सुरुचीच्या पोटी जन्म मिळावा म्हणून तपश्चर्या कर!" म्हणाली.

"आई, थांब, पुन्हां ते शब्द उच्चारू नकोस! मी तुझा मुलगा आहे. आणखी कोणाच्या पोटी जन्माला येण्याची मला गरजच नाहीं. तसा विचार करणे म्हणजे आत्महत्ये सारखे पापकर्म होय. जगाच्या तोंडून ध्रुवाची आई किती भाग्यशालिनी होती असे युगुनुयुगे म्हणविण्यालायक मी नारायणाचे स्मरण करून तपश्चर्या करतो!" असे सांगून ध्रुव आईचा निरोप घेऊन तेथून निघाला. त्याला वाटेत नारद महर्षी भेटले. म्हणाले–"अरे ध्रुवकुमार का? खेळायला निघालास वाटतं?"

"मुने, मी तपश्चर्या करायला जात आहे." ध्रुव उत्तरला.

"तपश्चर्या म्हणजे एक खेळच आहे, म्हणावयाचे! घरी जाऊन चांगला खेळ!" नारदमुनी म्हणाले.

"खेळ नव्हे, खरोखरच तपश्चर्या करायला निघालो आहे, मुनिवर्या!" ध्रुव म्हणाला.

"अस्सं! तरमग कळलं! परंतु तपश्चर्या कशासाठी रे ध्रुवा! माझ्या बरोबर चल. तुझा बाप तुला मांडीवर कां घेत नाही, मी पाहातो!" नारद म्हणाला.

"मला कोणाच्या कृपेची गरज नाही; स्वामी! सर्वात थोर असतो नारायण त्याचा अनुग्रह मला हवा आहे! म्हणून तपश्चर्या करण्यासाठी जंगलात जात आहे! ध्रुव म्हणाला.

"तपश्चर्या म्हणजे गप्पा नव्हेत बाळा! जंगलांत वाघसिंह वगैरे क्रूर हिंस्र पशू असतात. ऊन, पाऊस व वारा सर्व सहन करावे लागतात. तू माझं ऐक व घरी परत चल!" नारदाने अनेक प्रकारे ध्रुवाला समजावून सांगण्याचा प्रयत्न केला. नारद म्हणाला ते ऐकून ध्रुव म्हणाला–

"मी क्षत्रिय आहे! पराभव मला कधी सहन होणार नाही. त्या पेक्षा मरण पत्करले. मला भित्रीभागु बाई करण्यासाठी आलात का मुनींद्रा!"

"बाबा ध्रुवा! तुझ्या मनाची किती तयारी आहे, हे पाहण्यासाठी मी सर्व म्हटले. माझी सुद्धा एकेकाळी एखाद्या अनाथ असहाय्य मुलासारखी स्थिती झाली होती. मला अनेक प्रकारे अपमान सहन करावा लागला होता. मला कित्येक संकटांना तोंड द्यावे लागले होते. तरी जंगलात जाऊन मी तपश्चर्या केली होती! तू मधुवनात जा व तेथे "ओम् नमो नारायण" असा जप करीत तपश्चर्या कर. मी तुला आशीर्वाद देतो. तुझा निश्चय कृतार्थ होवो!" असे म्हणत 'नारायण!" नारद म्हणाला." अशा तऱ्हेने सूत महर्षींनी कथा सांगितल्यावर सर्व मुनी म्हणाले–"मुनिवर्या! नारदाला संकटांना कां तोंड द्यावे लागले? नारदाचा वृत्तांत ऐकण्याची फार इच्छा आहे!"

बोला फुलाची गांठ

हसन आणि त्याची पत्नी गरीबीने वैतागून पोट भरण्यासाठी बगदाद शहरीं आली. दिवस भर कामाच्या शोधांत शहरांतील गल्ल्या-बोळांतून त्यांचे वण-वण फिरणें एका भल्या गृहस्थानें पाहिले त्याने एके दिवशी हसनला बोलावून विचारले, "दररोज तुम्ही असे वण-वण करीत का फिरतांहांत?"

"हुजूर! कुठे मोल-मजूरीचे कांही काम मिळाले तर पहावे या आशेने फिरत आहोत," हसन म्हणाला.

"अरे! मग कांही धंदा कां करीत नाहीस?" त्या गृहस्थाने सुचविले.

"काय करूं? मला कोणताही धंदा येत नाही," -हसन म्हणाला.

"तर मग, कुऱ्हाड घेऊन अमीन कचेरी जवळ गेलास तर कांही लाकुड-फाटा तोडण्याचे काम मिळेल व, तेवढेच चार पैसे मिळतील," तो गृहस्थ म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी हसन कुऱ्हाड घेऊन अमीन कचेरी पाशी गेला. तिथे त्याला लाकूड फोडण्याचे काम मिळाले अशा प्रकारे चार पैसे मिळू-लागले. त्याची व, त्याच्या बायकोची गुजराण होऊ लागली.

एके दिवशी हसनची बायको त्याला म्हणाली, "अहो, मी हमाम करून यावे म्हणते कांही पैसे आहेत का, द्या बरं!"

हसनने तिला पैसे दिले. ती स्नान-साठी हमाम खान्याला गेली. तिथे बड़ी-बड़ी मंडळी स्नानासाठी जमलेली होती. त्यावेळी तिला आपल्या गरीबीपेक्षा मेलेले बरे, असे वाटले. इतक्यांत, अरे ती पहा राज-ज्योतिष्याची पत्नी! "असे कांही-जणांचे कुजबुजणे ऐकून तिनेसुद्धा मान उंचाऊन, वळून बघितले, राज-ज्योतिष्याची पत्नीं ऐटीत हमामखान्याकडे येत होती.

तिचे वैभव बघून हिला आपल्या दारिद्र्याची लाज वाटली व छे!" हे काय जगणे? राज-ज्योतिष्याची बायको म्हणून जगणेंच खरे! असा विचार करीतच हसनच्या बायकोने स्नान आटोपले. घरी येताच ती नवऱ्याला म्हणाली, "अहो! ऐकलं कां? एक तर तुम्ही आत्तांच्या आत्तां राज-ज्योतिषी व्हा नाहीतर मला सोडून जा, काय ते लवकर ठरवा."

हसन घाबरून म्हणाला "अग! मला लिहितां-वाचतांच येत नाही मी काय राज ज्योतिषी होणार कपाळ!"

"ते सर्व मला सांगू नका, राज-ज्योतिषी झाल्याशिवाय मला तुमचे तोंड दाखवू नका." असें तिने निक्षून सांगितले. गत्यंतर नसल्यामुळे हसनने कांही कागद, दऊत-टांक वगैरे सरंजाम बरोबर घेतला व सार्वजनिक स्नानगृहा समोर चार-चौघांना दिसेल अशा बेताने कुंडल्या मांडीत बसला.

थोड्या वेळाने स्वत: खलीफाची स्वारी बडा हमाम साठी आली. खलीफा कडून कांही खैरात मिळेल या आशेने फ़क़ीर वगैरेंचा घोळका त्यांच्या भोवती होता. खलीफाचे लक्ष वेधून घेण्यासाठी हसन मोठ्याने म्हणाला, "खाविदांनी मेहरबानी करून इकडे पायधूळ झाडावी."

खलीफांची मर्जी झाली अन् तो स्नान गृहा कडून, दाराबाहेर बसलेल्या या जोतिष्याकडे वळला. त्याच क्षणी स्नान गृहा वरचे छप्पर अचानक कोसळून पडले, सर्वांना त्या जोतिष्या बद्दल आदर वाटून, ते "थोडा उशीर झाला असता तर आज खलीफांचा प्राण गेला असता, हा ज्योतिषी बराच जाणकार दिसतोय, खलीफां वरील केवढे गंडांतर टळले." अशी त्याची तारीफ करूं लागले तिथे आलेल्यांनी स्वत: जवळच्या मूल्यवान वस्तु हसनला भेट म्हणून दिल्या-खलीफां बद्दल तर सांगणे नकोच.

भेट मिळालेल्या सर्व वस्तु घेऊन हसन घरी गेला व म्हणाला, "अगं! बघितले का? माझा आदर करून लोकांनी मला केवढ्या देणग्या दिल्या आहेत."

त्याच्या बायकोने आंतूनच म्हटले, "हव्यात कुणाला तुमच्या देणग्या? तुम्ही राज-जोतिषी झालांत का, ते आधी सांगा!"

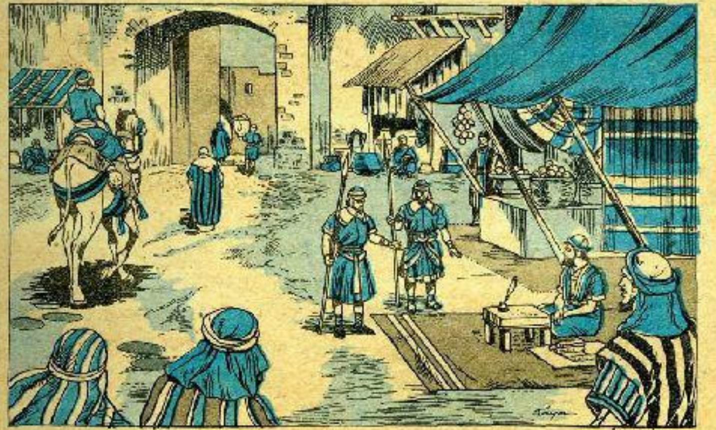
मान खाली घालून पडेल स्वरांत हसन, "अजून नाही" असे म्हणाला.

"तर मग मला तुमचे तोंड दाखवूं नका" असे त्याची पत्नी म्हणाली हसन परत निघाला व त्याने त्या सार्वजनिक हमामखान्यापुढे आपला तळ ठोकला.

दुसऱ्या दिवशी खलीफांची रत्न-जडित अंगठी हरविली खूप शोध करून सुद्धा मिळाली नाही. अचानक कुणीतरी म्हणाले, "हमामखान्या जवळ बसणाऱ्या ज्योतिष्यालाच अंगठी बद्दल विचारावे, तो चांगला जाणकार आहे, स्वत: खलीफांचा प्राण त्याने वांचवलाय, ही चोरी तोच पकडूं शकेल" मग काय उशीर? खलीफाने लगेच त्या जोतिष्याला बोलावून आणले व आपली रत्नजडित अंगठीचा शोध लावण्यास सांगितले.

काय उत्तर द्यावे हे न सुचून हसनने थोडा अवधी मागितला, "दोन दिवसाचा अवधी घे, लागलाच तर", खलीफा म्हणाला,

हसन मनांत म्हणाला, "या अवधींत बगदाद सोडून पळून जावे" पण त्याला एका महालांत ठेवण्यांत आले. तेथेच त्याच्या राहण्या-खाण्याची व्यवस्था करण्यांत आली.

हसनला काय करावे? हे कळेनासे होऊन तो त्याच्या खोलींतल्या खिडकींतून बाहेरच्या बगीच्याकडे टक लावून बसूं लागला. त्या बागेत कांही बदकें फिरत असत. त्यांत एक लंगडे बदक होते, ते आजारी असल्या प्रमाणे दिसत होते. त्या बदकास बघून हसन मनाशी म्हणूं लागला, "हे बिचारे माझ्या सारखेच कमनशीबी आहे!" दोन दिवस त्या बदकाकडे पाहण्यांत गेले. तिसऱ्या दिवशी महालाचा दरवाजा उघडला. हसनला खलीफां कडे नेण्यांत आले.

"माझ्या अंगठीचा ठाव-ठिकाणा कांही लागला का?" खलीफाने विचारले.

"या दोन दिवसांत एका लंगडया बदकाशिवाय मी कांहीच पाहूं शकलो नाही", हसन कसे-बसे म्हणाला.

"लंगडे बदक" हे शब्द त्याच्या तोंडून निघण्याचा अवकाश, की कांही शिपायांनी उद्यानांत फिरणाऱ्या लंगडया बदकास धरून आणले. त्या बदकाचे पोट चिरतांच त्यांतून खलीफाची रत्न-जडित अंगठी बाहेर पडली.

एका दासीने ती अंगठी चोरली होती, पण कुठेही लपवतां येणे शक्य नव्हते, म्हणून तिने ती अंगठी एका बदकासगिळवून खुणे साठी त्या बदकाचा पाय मोडला होता.

खलीफाने हसनची योग्यता पाहून त्याचा आदर-सत्कार केला व बहुमोल नजराणे दिले. त्या सर्व भेट-वस्तु घेऊन हसन घरी आला व बायकोला म्हणाला, "अग बघ तर, मी किती बहुमोल नजराणे मिळविले आहेत,"

"मला बहुमान व नजराण्यांची गोष्ट सांगू नका. राज-ज्योतिषी झालात की नाही ते सांगा," बायको म्हणाली.

उदासवाण्या तोंडाने, "अजून नाही" असे हसन उत्तरला.

"तर मग मला तुमचे तोंड दाखवूं नका," हसनची बायको म्हणाली.

हसनला जीवनाचा वैताग आला. त्या भरांत त्याने ठरविले की, सरळ खलीफा कडे जाऊन विचारावे. व तो बाहेर पडला. तो राजमहालावर गेला तेव्हां खलीफा माडी-वर आराम करीत होते. सेवकाने हसनला खलीफाकडे नेले.

हसन नम्रपणे खलीफास म्हणाला, "सार्विदांनी एका गोष्टीची विनंती करण्या साठी आलो आहे. आपला दरबारी ज्योतिषी म्हणून राहण्याची माझी इच्छा आहे."

त्याच वेळी एक सेवक एका थैलींत कांही तरी घेऊन येत असल्याचे दूरूनच खलीफांनी पाहिले व ते म्हणाले, "तो माणूस थैलींत काय घेऊन येतोय हे सांगाल तर आत्तांच माझे दरबारी जोतिषी म्हणून तुमची नेमणूक करेन.

हसनचे हृदय बंद पडण्याची वेळ आली, "हुजूरांनी क्षमा करावी, मी आपल्याला हमामखान्यांतून बाहेर येण्याची विनंती केली होती त्याच वेळी हमामखान्याचे छप्पर कोसळले; लंगडया बदकाशिवाय कांही एक बघितले नाही म्हणालो आणि त्याच्या पोटातून रत्नजडित अंगठी बाहेर पडली. पण हुजूर, कितीही चतुर असला तरी ससा शिकाऱ्याच्या जाळ्यांत अडकणारच!" हसन म्हणाला.

तेवढयांत तो सेवक जवळ आला व त्याने थैलींतील ससा काढून खलीफाला दाखवला.

खलीफाला आश्चर्य वाटले व हसनला शाबासकी देत, "वा! बहोत खूब! तुमच्या पेक्षा मोठा जोतिषी जगांत कुणी असेल असे मला वाटत नाही. याक्षणीच मी राजजोतिषी म्हणून आपली नेमणूक करीत आहे," असे खलीफाने मोठया आनंदाने जाहीर केले.

हसनची पोळी पिकली त्याने घरी येऊन ही बातमी सांगताच त्याच्या बायकोच्या आनंदास पारावार उरला नाही.

